
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

॥ किरातसर्गसटिकअष्ठमप्रारंभः ॥

॥श्रीरामायनमः॥अथेति॥अथनिवेशानंतरंसुरांगनाःस्वमायया स्वेच्छयाविशेषेणहृद्यै
तैर्निर्मितैर्मंदिरैरुज्ज्वलंतो मणयो यस्मिन्नुक्तं व्योम सदा गंधर्वाणां सनातनं स्थानं
सायंचिरं दृष्ट्वा गंधर्वा भवा धिष्ण्यस्य यः गोपवर्जितत्वं पतिः र्निदृः तत्रापवर्णानि गोपुराणि य
स्य तत्तूत्थोत्कर्षितरूपमापुरं वनानां विजिगीषया वनानि विहर्तुमिच्छया क्रमे णिषष्ठि

॥अथस्वमायाहृतमंदिरोज्ज्वलंज्वलं नभसि व्योमसदां सनातनं॥सुरांगना॥

पुरं गोपतित्यापगोपुरं वनानां विजिगीषया जगुः॥१॥ ॥॥ ॥॥ ही

जगुःस्तस्तुजुःजगः॥ नेः वृत्तीमिलितं अत्रज्वलन्दीप्तिपुरं पुरमिति चासच्छंदः पंजनानुवृत्ता
च्छेकानुप्रासः अन्यत्र तद्वृत्त्यनुप्रासः अनयोः रूपमाया अप्रसंसृष्टिः अ
स्मिन्सर्गे विप्रास्थं वृत्तं जनैस्तु वंशस्थमु दरितं जराविति तयो रूपमायो अप्रसंसृष्टिः॥अ

(2)

तत्सनपहायस्मरसुंदरिजनैपुरोगेअभिसस्त्रे ।अभिसृतं ।।भावेक्तिइ गतथाहि
कामिनोगुणेष्वतिप्रियेषुविप्रापेउत्तरमुत्तरंवीप्सार्थेष्वपिभावः ।यथोत्तरमिच्छा
येषांतेतयोत्तरेच्छाः उत्तरोत्तराभिलाषकाहि ।अत्रपरिकरोधापितो पतिरंनासः
।।४।।तनुरीति ।विलेपनामोदेः हृताः आकृष्टैः वनालयोवनभृंगराः स्तनु छुशाज
।।तनुलग्नारुणपाणिपल्लवांस्फुरंत्नरवांशुमुत्करमंजरीभृतः ।।विलासि
नीबाहुलतावनालयोविलेपनामोदहृताःसिषेविरे ।।५।। ७ ।।राम।।
लग्नैरुणाःपानपेरावपल्लवासांताः स्फुरंतानरवांशुणां उत्कराःपजारएवमंजरयस्ताः
बिभ्रतितितथोक्ताः ।।षिप्र।विलासिनीनांबाहुराजलताः स्ताशिषेविरे अत्रसमस्त
वस्तुविषयंरूपकालंकारः ।लतानयवानांपलवादिनामपिनिलपणात्तदि ।।५।। ।।

निपीयमानेरिति ॥ शिलीमुखैर्भ्रमरैरलिभिः अलीबाणौ शिलीमुखावित्यमरः निपीयमानस्त
बका गुच्छा यस्याः सा चलाः वालपल्लवा यस्याः सा जनपदमंदं दष्टः अष्टी यस्मिन्तत् क
रावधुननं करं कंपनं तद्विडंबयंति तस्य बकपानेनोष्ठपानं पल्लवचलनेन करावधूननं चा
नुकरोतीत्यर्थः ॥ धूपोराग्रंतास्त्सुट् निष्किधुपोपीभेरयुग्यक्तम ॥ अशोकयष्टिरशोकशा

॥ निपीयमानस्तबका शिलीमुखैरशोकयष्टिश्चलबालपल्लवा ॥ विडंबयंती द बाल

ददृशे वधूजनैरमंद दष्टोष्ठकरावधुननं ॥ ३१ ॥ ॥॥ ॥॥

खाविशेषणमनुनोपमामग्लिम्लानामस्तुतनायकाप्रगतिते समासोक्तिरस्ति छमानानामपेद्वो
पमपाअंगागीभावेनसंकीर्यंते ॥ ३२ ॥ अथकाम्चिन्मधुकराक्रांताकाम्चिदाह कराग्विति
मानपरिहारेनमधुपाश्रपेतुरोनिकश्मिद्वालइसाशापेनसंबोधयनिहेमाग्निविनव
पलवस्पाहकातिरिगतिहगन्तियीयोगिस्तुपमाकरौधुनांनात्स्यादिकाकगिशानचूवयावर्ध

परिश्रमं माद्धऽधामा कुरुष्व करोति तेरा ॥ सिरथेमा ॥ ऊ ॥ लुरा ॥ च पात्वे हेतुमाह ॥ कल्पलता

परिश्रमं माद्धऽधामा ॥ कुरुष्व करोति तेरा ॥ सिरथेमाऊ ॥ लुरा ॥ व पात्वे हेतुमाह ॥ कल्पलता ॥ परिश्रमं मा ॥ उपेयुषि उपगता षट्पदावली ॥ अपि भित्वां कल्पा कल्पवल्लीभ्रमनेति भ्रांतिमदलंकारः ॥ उपेयुषि उपगता षट्पदावली ॥ अपि भिन्नां कल्पा कल्पवल्ली भ्रमनेति भ्रांतिमदलंकारः ॥ वाश्वासे साद्दिना विकल्पेन यणू अक्रांतापर नुक्तिस्पति विभेति न क्रिस्पवेस षपः ॥ अथ कान्चित् सखीनां

श्रमं वेष्पपर्पल पक्व यस्य षट्पदावले ॥ कल्पश्रमनिबंधिनेने ॥ ७ ॥ ॥ अथ कान्चित् सखीनां

॥ जकांचित्सखिकां चिप्रणन पप्रिमाह ॥ जहिहे ॥ जहीहि कोपं दयितोऽनुगमतो

पुरानुशोते तनव्यंच लमनाः ॥ इति प्रियकाचिदुपेतुं छनिपुरोनुग्निनिन्येरनुपुनः

॥ सखिजनः ॥ ८ ॥

चिप्रशाय कुपिनामाह ॥ जहिहिति ॥ प्रियमुपेतुं स्वयमेवानुसंतुं इच्छन्तिं आच्छिन्न घोरिति विकल्पान्नुमभावः ॥ काचिन्नाविकांनिपुः श्रितः सखीजन कापजहिहिसजआचहादि विकल्पादिकारादेशः दयितोनुगम्यतां अनुश्रीयतां उभयथापि प्रार्थनापोंलोट् अन्यं

(8)

किरात०
४

मास्थिरंतवमनः पुरानुशतेभ्यग्रेभ्यनुनस्पतरसर्पयावलुरानिपातपौन्दरपुरः पुनर्मि
वानुनिन्मिप्रसादयामास॥ ८॥ अथचतुर्भिकुलकमाह। समुनतैरिसाग्दिकाशाना श्मल
कुसुमानिताग्निदुकूलाग्निवशालंनेरगतितपंक्तिः सारसंपक्तयोमिरवलाइवघूनंसोयेषु
तेस्वेषांवलत्रानिश्रोणपस्तद्धचारवस्तेः कलत्रंश्रोग्निभार्पयोरित्समरः प्रतिरदेशेग्विभु
॥ युग्मं॥ ॥ समुनतैकाशादुकूलशाल्मिभिः परिहृशात्सारसपंक्तिमेरवलेः॥
प्रतिरदेशेरवकलत्रचारभिविभुषिताकुंजसमुद्रयोषित ॥ ९॥ ॥ ॥
षिताः कुंजसमुद्रयोविंतोवननघइसर्पः। अपतीराग्दिनांकलत्राघोपम्योपमेपाभ्यांयो
षिताशाद्धसाम्यविनिग्दिनांयोषिदोपम्यमुपः। म्पते॥ ९॥ विदुरेति। विदुरपानेनभिहा
भेदविग्रहराग्दिभ्योङ् उपेयुषः उपगतान्समवाहान्सुनः अनयेवाभितः प्रसारि

अष्ट०
४

६२

प्रसर्पिताग्रियस्यांकुउत्संकुरवसीना शुचिनांमौक्तिकानांद्रवविये षांतेष्विंवनस्पत्रहा
सद्रवस्थितास्तुप्रेक्षाबोरिबिंदवा श्चत्रोपमारूपयोत्प्रेक्षया श्च संसृष्टिः। सरविति। गह्वरे
जौवनविशेषोयेगह्वरेषु ः भ्रमरशब्देन तद्येलिक्ष्यते। ष्वक्षरंमासवर्गेदितिभाष्यद्वारः
स्थिरानिश्चलागह्वरेष्वारोपांजनानिनेत्राणिनिशावरिद्धतानिउदरीगणीयेषांतेः घ्नारः

।।।विदूरपातेनभिदामुपेयुषःश्च्युताःप्रवाहादभितःप्रसारिणाः।। प्रियांबुशीताः
शुचिमौक्तिकत्वीषोवनप्रसादवबारिबिंदवाः।।१०।। सरविजनंप्रेमगुलद्धतादरं
निरक्ष्यमानाइवनवसुत्तीयः।। स्थिरंगह्वरे प्रांजनशारीनोदरैर्विकारशिभिः पुष्पवि
लोचनैर्लाताः।। ।।११।। ।। ।। ।।

शानर्पितपोरिति विभ्वः। विसारिभिर्विस्तृतैःपुष्पाण्येवविलोचनानीतैर्मराम्भरुलद्धं

किरा०
५

हृतआदरोयस्मिन्नृवनितत्तपासरभिजनंकान्ताजनंनिरीक्ष्यमाणायक्षंसइवस्थिताः कुतः
नम्रवनतांग्योल्लता आत्रस्पन्नोत्से प्रेक्षपोशांकुराः ॥११॥ उपेयुषिरागभिनितामदेनारुणेर
क्तरागैः अव्यक्तरागस्मरणइस्मरः कारिणांकपोलानांकोषैउपहितस्थामलस्यजगति
तद्वलच्छवर्णाइतितद्दूषणालंकारः वदनामलयजाश्रंगधसारोमलयजोभद्रश्रीचंद

॥उपेयुषुनांवहतिरधिसक्तामनांगसिजस्तुः सुरराजयोषितां ॥ कपोलकापेक
रिणांमदारुणैरुपाहितश्यामलवश्यचंदनः ॥१२॥ ॥ ॥॥

नोस्त्रियांम्मिस्मरः ॥ वहतिरधिपक्काउद्धीभुम्मिरूपेयुषिणां सुरराजयोषितांमनांगसिज
स्तुः ॥ अत्रचतुः श्लोक्यानघादिनांविशिष्टानांराजास्मरसोमनोहरणोहेतुत्वात्पाकाव्य
लिंगंसमुच्चयं ॥१२॥ स्वर्गोच्चरेति ॥ चित्तहारिणामनोहरेनशारवीनांप्रसवेनपुष्पजाते

अष्ट०
५

नविलोभ्यमानाआह्रियमाणायोषितःस्वगोचरेस्वविषयेकरग्रहणेयेसत्यपिसपर्थः॥प्र
सवरतिशेषः उपक्रन्तपरीचारितुंइष्टतान्भ्रमराणांगंधवानांप्रणयहेतुनाप्रार्थनया
प्रियान्निचक्रुः स्वकरग्राह्यमपिप्रसस्वकांतप्रियार्पितद्दीयमानंमेवाग्रहीषुरित्सपर्थः॥प्र
॥१२॥प्रपच्छतंति रकुलस्मानिप्रपद्दनादर्पितेनउच्चैस्तरांविपक्षगोत्रंसपत्निनामधेय

॥कालापकं॥स्वगोचरेसत्यपिचित्तहारिणाविलोभ्यमानाः॥प्रसवेनपुष्पाखवीनां
नभ्रमराणां॥पकंतुंभिष्टताप्रियाचक्रुःप्रणयेनयोषितः॥१३॥प्रपच्छतोच्चैकुल
मानिमानिनिविपक्षगोत्रंदर्पितेनलंभिता॥नकिंचिदूचेचरनेनकेवलंलिलिख
बाष्पाकुललोचनाभुवं॥१४॥ ॥ ॥

लंभिताप्रापितानननाम्नाअहलेसपर्थःनामगोत्रंकुलगोत्रमितिशाश्वतःमानिनिज

किरा०
६

अतएवनगस्मिन्चिदस्मिन्वक्त्रीरीलिट्किंतुकेवलवाष्पाकुललोचनासतिचरणेननुगिवंवि
लिलेखगोत्रस्खलितजनितेर्ष्याभित्तनिर्वेदाग्दितिभावः मानिनिनिअतएवनगस्मिन्चिदु
क्तेदशारपंक्तेतत्वज्ञानायरिब्याग्निवेदेदत्तावमाननासनिश्वासस्संवेवर्णपीद्रामस्तन
नोरति ॥१४॥ प्रियइति। वाच्यपघंतिदर्दतिसमालयतिस्सर्पः द्राणोः शल्प्रस्सपः॥

॥प्रियेपरापष्टतिवाच्यमुन्मुखीनिबद्धदृष्टिः शिलाकुलेच्चपा॥ समादधे
नासुखमाहितंवपावित्रदपुष्पेपुणपानि ॥१५॥ ॥

पाघ्राघोग्निसाग्दिनायेघ्रादेशाः प्रियेनिवद्धादृष्टिअनयेवामुखीशि। धिलः स्लथः
आकुलश्चग्लिनश्चनादशेरउच्चयोग्निविवेघोयस्याः सानाग्निविद्धदंसुबक्त्रयतोग्नि
विःस्यादुच्चपोप्पपेतिमात्तिङः अपराअन्नास्रीअस्तुबंनसमादेदेनवधरागपार

अष्ट०
६

(१०)

वस्याद्भिर्भावः पुष्पपुत्प्रर्थी आहितं आस्थाप्रसारिणम्मित्यर्थः पानिपल्लवेन नविवेद
प्रियास्कन्दमिति येति भावः शाखावग्रबाल्भानामपि के पानिपल्लवम्मिसत्र अन्यतरसा धके
वाधक्वप्रमाणो भावादुपमालपक्षपोस देहसंवरा ॥१५॥ सलिलमिति आसक्तलतांतः
पल्लवाभुषणं यस्यतं पल्लवैः संग्रथितम्मित्यर्थः कुसुमावतंसकं पुष्पैः शेखरं कांदत्तम्मिति

॥सलिलमासक्तलतांतभूषणं समासजंसा कुसुमावतंसकं । स्तनोपपीडं नुनुदे नितंबं
विना घनेन कश्चिज्जघनेन कांतया ॥१६॥ कलत्रभारेण विलोलनीविना गलद्दुकूल
स्तनशालीनोरसा ॥ वलीव्ययापस्फुटरोमराजिना निरायतत्वादुदरेण ताम्यता ॥ ॥१७॥

भावः सलीलं समासजंसा शीरसिप्रश्रितिसजंसा । दशासज स्वजां । सनुनागसिथिलालोपः कांत
याकश्चिन्नुस्तनाभ्यां उपपीडयस्तनोपपीडं ते । ससंभ्रमं चेति शामुल । नितंबिनाप्रशंसायामधिः
घनेन निबिडन्तरसघनेन गपश्यारम्भितबः स्त्रिकुप्यां विवे तुजघनं पुरदसमरः । नुपुनुदे स्नुन्नः

अस्तु कांतिरेकांतिकादिति भावः॥ ताषाच प्रगल्भेव॥१६॥ अथ युग्मेनाह। कलत्रेत्यादिना वि
लोलनीविनागात्रोन्नमनात्। विश्लेषितवसनग्रंथनात्कलत्रभारेन गलस्त्रंसमानेन दुकूलंया
भ्यांस्तनाभ्यां पुष्ताल्लिनइत्तितयोक्तेनारसातथावल्लिस्पपायेन भंगीनिवसा सुरामरागजियेरभी
तेनन्नियतत्वादप्रसारितत्वानाम्यतातनुभवनाउदरेणाचोपलक्षीतपास्वमानोक्लिरलंका
रः॥१७॥

॥विलंबमानाकुलकेशपाशया कयापि चिद्दोर्विच्युतबाहुमूलया प्रसूनमप्यदि
प्रसादरं मानोऽधिनाथस्य मनः समादरं॥१८॥ ॥ ॥

विलंबमानेरिति। विलंबमानोऽभिस्त्रंसमानो आकुलोऽभिविलुलितश्च केशपाशो यस्यास्त
याविस्मृतबाहुमूलया दर्शितकक्षप्रदेशया कयाचित् स्त्रीनपातलप्रसूनान्यपदि प्रसूनग्रह
णव्याजोहित्वे सर्व्यः॥ व्याजोपदेशमलक्ष्यंचेसमरेः सादरसाभिलाषं मनोऽधिनाथस्य
प्रियमनः समादेश्च वक्ष्यकर्मलिलद। सर्वांगसौष्ठवदनात्सद्यो लग्नं प्रियमनस्तत्रेति

तिभावः॥अत्रप्रियमनहरणहेतुभिः कांताविशेषणपदार्थैर्काव्यलिंगमुत्तिष्ठमानंस्वभा
व्यासहांगागीभावेनसंक्षिप्यते॥१८॥सातथास्वागांचेदिनाडिपु।कान्तिलोचननः स्वने
त्रासुष्वजंरसापरांगसुरवाग्निलेभुल्लारमापत्तिव्यपाहितुमपन्नेतुममपायतंग्लिलुअ
अपाअकुवतंग्लिलिसलीढे वलुतः तदास्पस्पर्शोल्लोदपारयं तस्मिस्तर्थः।प्रियमुन्मनाउ।
सुखासत्तिअन्येनपयोधरेणोरसीजघानतत्कलपटपरीज्ञा नजसोसुखपार्दितिभावः॥
हननस्पानस्वादुरसीइतिससमासीइपंचप्रगल्भंव॥१९॥इमाग्निति।यपाभिरामंपथा
भिरामंइस्तत्रविभार्थैव्यपीभावः कुसुमान्यग्रपल्लवानिच्युकुसुमाग्रपल्लवंतस्मिजागतिम्रा
निनागतिराद्भुवद्धान्तपुंसत्कंइरमान्मुनितिइत्थंनिर्देशपुर्वेकस्मिस्तर्थः।इदमदसिसन्तिद्ध
ष्णानिद्दषार्थैशनैरपवर्जितअपन्चितेसविनः श्रीनिसारनयेवेनिहेतुअलहस्त

किरा०
८

रणविहायवनितासुपदं दधे ।अत्रवनितागतायाः पुष्पप्रसाधननिभायालक्ष्म्याविप्रभु
तायानिगरणेनविषयेणावस्त्रीयोवनितागतस्तेनत्यासंबद्धरूपाभेदे भेदरूपावाअतिशयो
क्तिरलंकारविषयस्यानुपदानाद्विषयस्यापनिबध्यतेअत्रसातिशयोक्तिःस्यात्कविःप्रौढोक्ति

॥युग्मं व्यपोहितुं लोचनतो मुखानिलैरपारयंतं किलपुष्पजं रजः॥ पयोधरेणो
णोरसि काचिदुन्मनाः प्रियं जघानोन्नतपीवरस्तनी॥१९॥ इमान्यमूनीत्यपव
र्जिताशनैर्यथाभिरामं कुसुमाग्रपल्लवे॥ विहायनिःसारतयैव भूरुहः पदं व
नश्रीर्वनितासुसंदधे॥२०॥ ॥॥ ॥ ॥॥

जिवितेतिलक्षणं उत्प्रेक्षागत्वगमस्याः॥२०॥प्रवालेति।प्रवालभंगेनपल्लवलवेनअ
रुणाः पाणिपल्लवातदुत्सरंजनादिस्पर्धः परागेनपुष्परजसापांडुकृतोपिवरोस्तनोय

अंष०
८

यस्पसः पुष्पैः सुगंधिसुरभि अंगणाजनो महिरुहो वृक्षजातात् वपुगुणस्पर्सदेह गुण
स्पपानिपल्लवारुणपादस्पर्धिघ्रापउत्कर्षस्तमादेदलब्ध बाग्निनप्रेक्षावस्तुतस्तु स्वाभावि

॥प्रवालभंगारुणपानिपल्लवः पुरागपांडुछुलतपीवरस्तनः॥तहीरुहपुष्प
सुगंधीराद्धे वपुगुणोघ्रापमिवागजाननः॥२१॥वरोरुरभि वीक्षणहस्तपी
वरोभ्भिरायरविन्तान्नपल्लवः स्त्रीयः॥समेऽपिपातुस्विरणाननी श्चरान्म
दाग्दिवप्रस्खलतः पदेपदे॥ ॥२२॥ ॥ ॥ ॥

वृयेवप्रवालभंगांदिभि व्यज्यइतिभावः उल्लउघ्राषसेनप्रादिसमासः नत्प्रसषः दु
प्रसपः श्रिणिभुवोनुपसर्गइतिग्निषधात्॥२१॥पंचभिकुलकमाह वरोरुरभि रिति अ
नुसानु सानुपुपवस्तनः सद्वाप्नान् उरुनारवेदेनमध रमलसंविग्निपितीनांगच्छति

(15)

सुरांगणानांसबंन्धिनाशरपाठस्तपीवरैःकरैःकस्पूलैर्वराभ्येतेगुरवभ्सतैम्विरावगति
म्मानक्विचनुवपलवानांश्रीरीवश्रीगषोतानन्तूदश्भ्मदुरीसर्पः अतयेवसमसमस्थप
क्विपुनर्विषयेइत्तिभावः।वातु॥२२॥विसागिरितिविसारीभिःकान्तिमुग्नेरश्मिभिर्लब्ध
पातजनीनयेसर्थःमनोहरउच्छ्रायउत्सेधोयेषांतितेवानांशोभपाकरणे — ननवे

॥विसागिरिक्वाचिमणिरश्मिलब्धयामनोहरोच्छ्रायनितंनशो भपा॥स्थिता
निजिवानवसेवकनस्पुतिंश्रमागतिरक्तेजीघनानीगोरवेः॥२३॥समुद्रसन्तोसक्वज
क्वोमलैरुपाहितश्रीणिपनिविरणाभिभिः।दधंतिमध्येषुवलिविभंगिषुस्तनातित
भारादुदरान्निनम्रतां॥२४॥ ॥॥ ॥॥

सेवकतानुघुतिशोभाजितास्थितान्नितुल्यान्निसर्पः अतपेवोपमालंकारः श्रमेनागनि
ततुल्यानीसर्थः अतपेवोपमालंकारः श्रमेनागतिरीक्तेरित्तिअतिगोरवंगुलत्वशुद्धलप

लक्ष्मीतानिम्नितरांभारायमानित्पृथुः ॥ जघनानिस्पर्धः ॥ जघनानितुछृपेव्यारव्यत ॥ २३ ॥
॥ समुच्छ्सद्विति ॥ समुच्छसत्संवृजकोसीकोमलेदलेकमलमुग्धरिसुपमा ॥ नाभिः प्र
तारिकारवे ॥ अथनाभिसंज्ञे ॥ गस्य ॥ सत्तांप्रतानिरिकेग्निवेशवः स्पुलींगतापांतुकवरेब
प्रमानंउपनिविसग्मिपेउपाहि ॥ नरस्त्रिणिजनितशोभानितथावल्लिविभंगीषुउर्मिमुखु

॥ समानकांतिन्नितुषारभूषणेः सरोरुहेस्फुटपत्रपंक्तिभिः ॥ क्रियाग्निधर्मांबुकृ
नैसमंततोसुरवानतुस्फुलविलोचनानिच ॥ ॥ २६ ॥ ॥ ॥

मध्येजघनस्यलोपुसनातिभारानम्रतांहृधंतिविभ्रानग्निवानपुंसकस्येति छेतुस्तुमाग
मः उदरानिच ॥ २४ ॥ समानेति ॥ क्रियधर्मंबिंदुकैस्वेदोदकबुंदिभीरीः संमंततश्च्रितानिव्याप्त
निअनुफुलविलोचनानिअविकसदक्षिणेअतयेवतुषारभुणेसीकरपरिष्वक्तः तुषारो
हिमसीकराविसमरः अस्फुटपंक्तिः भिः अविकचदलान्चलभिः व्याप्ताशंविकचस्फु

17

स्मितामिति सविस्वमपल
फुल्लस्समरः सरोरुहे समानद्युतिर्निसुषमा सुरवानि च विनिर्य
पपतपः पुवल्लिचरणादिनिवर्णयतोनभस्मरानूं ध्वनिं नपुवायपाल पेसुप्रेक्षाः स
णदरः आलोचन्तेतुबं विवेशापुवोद्धमारव्यातः अत्र स्वभावोक्तिलप्रेक्षांगं ॥२६॥ संप्र
तिसीलीलक्रिडावर्मनारभते अनेनेति अथ पुष्पावचयानंतरं परिस्फुरद्भिर्मीनविधु
तपंकजाविपतिरसवलीतो निसंहंति ॥ पयोवगा
॥ कुलकं ॥ अथ स्फुरन्मिनविधुतपंकजाविपतितरसवलीतो निसंहंति ॥ पयोवगा
॥ प्रशांत धर्माभिभवः
गाढुकलहंसनादिनिसमाहाज्जुवे ववधूः सुरापगा ॥२७॥ प्रशांतधर्माभिभवः
प्रोनैरीवाविलासीतिभ्यः परिभ्रष्टपंकजः ॥ ददाशुजालंबभिवात्तसीकरस्तर
॥॥ ॥ ॥
गमालांतरगोचरोनिलः ॥२८॥

अथ स्फुरन्मिनविधुतपंकजाविपतिरसवलीतो ॥ तत्रगतिसु
तपंकजातिदधू सुखविक्षोभात् विपंकरहितं विहारपाम्यमिति यावत् नन्त्रगतिसु
वलिताविच्छिलीताउर्मिसंहतिर्यस्यामिति हस्त्रसन्तोक्तिः कलहंसनादिनिवादेव

शब्दवतीतिवाच्यापारोक्तिः अनयेवसुरापगागां वधुरप्सरसः गाढं अवगाहितं गा
हेरदितत्वा विडिवलसमाजुहावेवद्वारयामासे वैसुप्रेक्षाहुगतिराद्वारणाद्वानगमि
समरः ।ह्वयतेर्लिटि तिसंप्रसारनं ॥२७॥प्रघूर्णितेति॥प्रघूर्णितघातिभिभवः प्रघूर्णितो घ्घवा
वोदांतस्यानेसाग्दिनाग्निपातनासाधुत्वंघ्ननैर्गिर्वानमदेबईन्त्रवातेघ्नातिपरिमधष्टपङ्क

॥ज्ञः पंमगंधिस्पर्धः आत्तसीकराः हृतोबुधूणः ॥गतेसहावेवत्स हंसविभ्रमं
त्रभौरैः पुलिनं नितंविभि ॥मुरेवसरोजाग्निचदीर्घलोचने सुरस्त्रीयः सुर
सीरे ॥२१॥ ॥ ॥ ॥

पद्मजः पमगंधिरीस्पर्धः आत्तसीरभ्रराः कृतः हृतोबुभुरणः ॥तरंगमालान्नामंतरेमध्येगो
चरः स्यानंपस्यसोग्निलोविलासीनिभोभुजालवंददावेसुप्रेक्षा॥विशीष्टनापुंसंपृक्ति
तूतथाघ्रसुगंरससर्थः ॥२८॥गतेरीति॥सुरस्त्रियोसरसः सहावेसविलासेः गते

गतिभिः नपुंसके भावे क्तः कलहंसानां विभ्रमगतिविलासविधुरमिति शेषः तथा ग्लानि तं वि
भिः प्रथारुग्णनितंबैः कलत्रभारैः जघनभारैः पुलीनं ग्लानितंबैः शून्यमित्यर्थः। तथा दीर्घ
विलोचनैः सुरैः सरोजानि च आलोचना ग्लानिति शेषः। साम्यगुणान्निरासीरे निरस्त
वस्तः। गुणवदगुणयोरसाम्यमिति भावः। अस्यतेर्कर्तरि लीट्। उपसर्गादस्य त्युहो

॥ विभिन्नपर्यस्तगमीनपङ्क्तयः पुरोवगाढाः सखीभिर्मरुत्वतः। कथंचिदापः
सुरसुंदरीजनैः सभीतिभिस्ताः प्रथमं प्रपेदिरे ॥ ३० ॥ विगाढमात्रे रमणीभिरं
भसि प्रयत्नसंवाहितपीवरोरुभिः ॥ विभिद्यमाना विससार सारसानु
॥ ॥ दस्पतिरेषु तरंगसंहतिः ॥

वेतिविकल्पादात्मनेपदं ॥ विभिन्नेति ॥ विभिन्नाः विप्लुतसंघाताः पर्यंतगाः प्रांतगाः मीना
नां पंक्तयः यासां ताः कृतः मरुत्वतः सखिभिः इंद्रसन्निधिः वैगधर्वैः पुरः पूर्वमवगाढ
प्रविष्टास्तासां विश्वासार्थं गत्वा बाद्यपरीक्षार्थमित्यबाद्यपरीक्षार्थं चेति भावः

सम्मितिभिः॥अप्सवि छविपपस्यात्।सभंपैः विषादिभिरित्तिपक्षेप्पपभे वा पैलक्ष्पः
सुरसुंदरिजनैः तदेवावगाढनंप्रथमंतत्प्रथमंयथात थाअतयेव क्ष पंक्ति दृपान्
छण्डेनप्रपि दिरेजगाहिरे॥३०॥ विगाढेति।प्रपल्लेनसवाहितासंचारितः पीवराः
उरवोरगाभिस्ताभिः रमणिभिः॥ अंभसीविगाढमात्रेप्रविष्टएवसन्ति सुप्त।सुपन्ति
समासः॥मात्रक्वास्लेवधारणाः इसमरः विभिद्यमानास्वंपसीयमानकर्त्तरी कुमशगान
चगतंरगसंहतिः निरेषुसारसान् पक्षिविशिषेषान् सारसान्मैथुनिकाभिगोनर्द
मानकरीरिशानचरगसंहतिंत्तरेषुसार सान्पक्षीविशेषान् सारसोमैथुनिकाभि
गोनर्दः पुष्करान्ह्वपइत्तिसमत्तिपादवः॥यद्वासारसान्हं स्यचक्रे सारमोहंसइत्तिश
शद्वानउदस्पउत्सार्पविससारविस्तार॥३१॥ घ्रीलित्तिशिलावत् घेनैः कुट्टिनैः नाकु
सदोबगाधवर्णाउदरस्पस्तैः वहनिरगति स्थुलैरिसर्पः वधूपयोधर अतटमभि

(21)

तोनीतेनप्रापितेनजलपेनविभिन्नविच्छिन्नावीच्चिनामस्तोर्मिराग्णाअभसाकलुषेबेतिहेतुप्रेक्षावल्कुषत्वंमनक्षोभश्च धम्पतेभेजेबर्मन्निलीट ।यथाक्वश्रीन्मदुरवभावःन्दे नच्चिकुटिनासनासांगंगभततनाउयितानिष्कासिनः॥ क्षुभ्पतिगलद्देतिभावः।कलुष मित्रवाप्पप्रतियमानयोरभेदाध्यवसायःअनपाश्रुदूवाप्पस्यआविलत्व रोषहेतु

॥प्रीताघनैनाकसदासुरस्थलेव्रहनिवेप्रोश्चवधुपपोधरैः॥तदांतनगतेन विभिन्नविच्छिनारषेभेजेकलुषत्वमंभसा॥३१॥विधुकेशापरीलोलीतःस्र जःसुरांगनानाप्रावलुसचंदनाः॥अंतिप्रसंगाद्विहितागसोमुहुःप्रकंपमी युःसभ यात्वोमर्पः॥३२॥ ॥॥ ॥ ॥॥

कलादुम्रेनुविधानादितिभावः॥३१॥विधुतेति॥वीधुतःविक्षिप्ताकेशायेस्तेपरिलुली ताःस्रजोयेस्तेप्रविलुप्तचंदनःप्रमर्षांगणाःअतिप्रसंगादविछेदात्सुरागणानां

धृतकेशाद्याद्दिविहितागसः छ्रतमण्डलखंडनरूपापराधः। अतएव तमीर्ष्यैः सभपाद्व
स्त्रियोऽभिनारवयुक्ताः प्रकंपयुक्ताः स्वभावविकस्पकंपपस्य भयहेतुत्वसुपेक्षते। यद्वा सुरा
गणानां योजयासापेक्षत्वात्पिगमकत्वात्समासः। स्त्रीसंग्रहेऽनस्याहसमंपराधभयं तु
राजाद्भिय इति ॥२३॥ विपक्षेति। विपक्षस्य सपत्नीजनस्य चित्तानामुन्मथना व्यथाक

विपक्षचित्तोन्मथना नखव्रणास्तिरोहिता विभ्रममण्डलं न न ये। हतस्य शेषानिव
कुंकुमस्य तान्विकत्थनीयान्दधुरन्यपास्त्रियाः ॥२४॥ ॥ ॥॥

राजसंबंधित्वलक्षणा कृतेस्मिन्मुद्यतेन नखव्रणाः। नखक्षतानि। व्रणोऽस्त्रियामीर्मः। विभ्र
मस्य सौंदर्यस्य मंडनेन तादर्थ्ये ष्वश्वधासाधिस्याद्दित्वात् षष्ठिसमासे न तु चतुर्थीसमासः
युपदादिवद्विवक्षिततिविकृतिभावाभावात्। तेन कुंकुमलेपादिना तिरोहिताः घन्नाः हृ
तस्य क्षालितस्य कुंकुमस्य शेषः निवाविषिष्टलशाविव स्थितान्विसुप्रेक्षा विकत्थनी

यान्।भृतवल्लभं अव्यंजनकृतेनश्लाघनियान्।नरवभ्रवणानुग्स्रिपोन्मथादधुःप्रष्ठाप्रं
प्रष्ठाप्रंदधुरीसर्थः॥३५॥अथपुग्मेनाह।सरोजेसाना।पुरोवर्तिग्विलिलषद्ददेसंसन्न
भृगेवनीनीवकमेसीगिदूरिसुमानंविशीष्यतेसरोजपत्रेनुपद्दाविकलोलदृष्टेश्चंचला
दृष्याविलोचनेग्स्थिनानुस्यीछद्दोग्वितेकेंकिंचननतपक्ष्मसंततेनेश्चचला।दृष्यासिरोरुढः॥॥

सरोजपत्रेवुवीलीनषद्ददेविशालदृष्टेःस्विदविमुग्विलोचने॥सीरोरुहाग्स्विन्न
नतपक्ष्मसततेद्विरेफवृंदनुनिशाद्दनिश्चलं॥३५॥ ॥ ॥॥

स्त्रीननिशाप्राद्दनिरवंचंतनिश्चलंचतनन्द्विरेफवृंदन्॥३५॥अगुढनि।किंसाग्रुढहास्यं
वक्त्रस्मितेनस्फुटःक्लेशाराखदंताःदंतक्लेशारोपस्पतन्मुरनग्स्वितयद्दाग्विभ्रससमजंनर
रसप्राप्रापयेनग्निशेषःानलितवनेप्रलिनांनिगुढासरवीयोग्पितःनुम्चिरेग्गाग्निविलि
लंवे।नविदांवभतुनिश्चिप्सरिसर्थःउपविदजाग्भ्योन्मनरस्पादाप्रसपःअत्रयुग्मे

निश्चयांतःसंदेहालङ्कारः॥३६॥प्रियेणेति॥ काचित्प्रियेणसमग्रप्यस्यपमेवस्वरचयित्वाविपक्षस्यनिधौसमंक्षंपीवरस्तनेचक्षामिउपाहितानजमाजला विलासदितामपिसर्पः। प्रवसतानविजहौनसाजेसर्पःनतनतनिधयांकाप्रितिरिस्पतिरन्यासेनाह॥गुण॥प्रवसतिवस्तनिनवसंतियप्रेमास्पदत्तदे   वगुणवद्गुणावदपिनिर्गुणप्रेमनतु वस्तु

॥अगु८ हास   स्फुटदतकसरेसुरवस्यीदंतद्विकसंनुपङ्कज॥प्रलीनांनान
नली नि वनेसरंविविदावभुत्रु:सुम्भिरेनयोषितःप्रियेनसहविपक्षसन्धि
धांउपाहितांवक्षसीपिवरस्तने॥स्रजंनकाचिद्विजहोजलाविलावसंतिहि
प्रेमीगुणानवस्तुनि॥   ॥३७॥   ॥   ॥॥

।परीग्मिावसन्तिवस्तुनि नवसन्तियप्रेमास्पदंतदे वगुणवसंतंगुणावदपिनिर्गुणमेवप्रेमनतु वस्तुपरीक्षणमपेक्षत इतिभावः॥३७॥जशायपशामीति॥स्त्रीनांनेत्रशोभा

(२८)

भार्थं अंजनधारनमंबुविहारोपगमात् क्लवणी संचाक्ष्णाततः शोवस्पतिराधानं
चनिश्चितस्मिसुपक्षतेरमणिभिपदं जनंन्यस्तेतदिति शेषः यत्तदोर्नित्यसंबधात्तरै
दंजनउपांतयोरक्तताराद्भुमे बन्यस्तनतुशोभाधर्मिसर्थं अन्यथारागाभिव्यासा रंभे
शोभनिरोधानंस्यादितिभावः अशंशापेतुंप्रेक्षाअजद्भसंशास्याभावः नात्रसंशापो
॥अशं शापंन्यस्तसुपांतरक्ततांयदेवरोद्धुरमनीभिरंजनं॥हृतेपितस्मी
सलीलेनशुक्ल तां निरासरागोनयनेषुण्यश्रियं॥२८॥ ॥
स्तिसर्थः॥अथभिविव्यपीभावः कृतपेत – दितिचेत्। पनस्तस्मिन् अजनेसली
लेनहृतेक्षालीतेसस्परागाः पुर्वयत्उपांतरक्त नाक्वितुप्रतिबधाभावः दर्भितः भोत
स्पशायेः अपनेषुशुद्धतानिसर्वनिरस्तवान्। अस्पतेलिट श्रियंशोभातुनरिासअतरो अष्टम०
वमविराधिरागयेवावक्रोशुदितिभाव अत्रांजन्यासमेत तस्पशोभांप्रेनिषधेनगरो १४

धातस्त्वोप्रक्षुण्णमुदितमुत्तरां द्वैतस्यैवसर्पिनात् येवमुपरोद्भुयदजनन्यस्त भिसक्त
न्वपविद्धनुवादविराधः स्यात् इसुपलमालापीयरक्षिणियाः प्रसंगेः प्र लोप्रे क्षा
च्चेपे ॥ ॥३८॥ घुतिमिति । घुत्तिंवहंतः वेणीभिजलैः प्रलोभात् हृतानारहि ता उ

॥॥ घुतिंवहंतो वनितावसन्नाहृताप्रलभाग्दिववेणीभिजलैः॥ उपप्लुतास्त क्षण
प्रोच्चनीयतां च्युताधिकारः सचिवाइवापुभिः ॥३९॥ विपत्रलेखानिरलक्तका
धराहृताजनाक्षिरप्यविभ्रतीश्रीया॥ निरीक्ष्यरामाबुबुधेनभश्वरैरलंकृ ॥ ॥
तंवतद्वपुषेवमंडनं ॥४०॥ ॥॥

पल्लुताः मृदिता पद्मा कर्तरिम्लिम्लवमाना इसर्पः अन्यत्र धनग्रहणमिसर्पः ॥ धना
दानेपिठिना वनितावतंसका: च्युताधिकारा भ्रष्टाधिकार: सचिवाइतितक्षरां श्रो

चमीयतामापपुः ॥३९॥ विपत्रेति ॥ विगताः पत्रलेखा यासां ता ॥ निरस्तचन्द्रः क्षालितरा
अधरा यासां ता ॥ निरञ्जनाक्षीरपि भवानु हि हेतो सम्प्रक्षोभा सागास्तन् ॥ पिद्रौ राद्धिभक्ष्मेति त
थापि श्रीपुंविभक्तिशोभाकरणाभावेपि शोभाक्षमा बापि भमाना इति विभावनालंकारः रा
मा निरीक्ष्य नभश्च परैग धवैता सा वपुषे वमंड नमलं हन्त न तुमं स्नेन नत ह्रुपुरि क्ष

॥ तथा न पूर्वं हलमंड नादरः प्रिनुरागणविलासी नीजनः ॥ यथा जलार्द्रोन
खमंडनश्चि पाददाद दृष्टि मगति पक्षपोषिता ॥४१॥ ॥ ॥

राथ श्रुबुधे वर्मनिलइ ॥ स्वभावरमनीयानाकिंमलं करणे रिति भावः ॥४०॥ — — — —
तथेति विलासीनिजनः पुर्वं जलविरामाहलताभुषणे ष्वादर आसक्तिर्येन — —
सः तादृशा सन पि न तथा ददाह भंडं तां नरादपि न र वमंडनं अनुरागा दपित — — — —
दनुभावरा वचस पीनां दुःखहेतुरिति भाव ॥ जलार्द्रा ददाहति दिरद्धन्नापी सतिलां

योविषमालङ्कारः ।विरुद्धकार्यस्योत्पत्तिर्यथार्थस्वभावाभवेतिर्विरूपघटनावास्याद्विषम
इत्युक्तिस्त्रीधेतिलक्षणात् ॥४०॥ शुभेति ।शुभाननाविलोलहारानितांतगौरीरुणां
ग्यः गौरेत्यर्थः तस्मितेपीनेइत्यर्थः तेजपंक्तिभिरवस्तारस्त्रियः सांबरुहेषुलंचलः फेनपङ्क्ति
योयेषु तेषु हृतानिकुंकुमानियैस्तेषु कुंकुमसंक्रमात्रणेत्यर्थः उन्मिषुर्विपेअस्मि

॥शुभाननासांबुरुहेषुभीरवोविलोलहाराश्चलफेनपङ्क्तिषु ॥ नितांतगौरी
हृतकुंकुमेष्वलंनलेभिरेताः परभागमुन्मिषु ॥४२॥ ॥ ॥॥

सर्षः परभागंगुणोत्कर्षंपरभागगुणोत्कर्षइत्यादयः ।तासांमुनांन्वचारुत्वाद्गुणसा
म्यात्नकश्चिद्विशेषोलक्षेतइतिविसर्पः ।अत्रएवसमासोलंकारः ।सामान्यगुणसाम्ये
नात्रवस्त्वंतरेइत्येतल्लक्षणात् ।शुभाननत्वंसांबुरुहाघुभपविशेषाभयस्मिन्पयासरवा

ऋैमेनैवक्रमिश्राच समवपादितिश्राव्यप्रश्नाशे लक्षणात्।जनपोरं गागीभावेन प्राक्तं रः॥
॥४२॥ ह्रदेति। व्यस्ताभ्यां विपपासीनाभ्यां वधूकराभ्यां आहते राद्धेनकरेणोत्सार्य अन्येन
ताडितद्त्सर्थः ह्रदांभसी मृदंगध्वनिवत् धीरं गभिरं रवसुछ्रतितपा ध्वनत्ति सगन्तिसर्थ
मुहुस्तैनैः तालेगीतवाद्यनृत्यानां कालपरिछेदः॥ तालाः कालक्रियामानम्मिसुमरः॥त
॥ह्रदांभसि व्यस्तवधूकराहतरवंमृदंगध्वनिधीरसुत्सगन्ति॥ मुहुस्तैनेता
लसेमंसमाददेमनोरमंनृसग्मिवप्रवेपितं॥४३॥ ॥ ॥॥

स्पसमनुलपंमनोरमंन्नसग्मिवप्रदेपितंप्रक्लंपितंभावेन्नः॥ समाददे सीहलतंठमालं
क्वारः॥ ४३॥ श्रिहेन्ति स्त्रीपाशोभ पाक्रमलाहसद्धि॥ कमलसदृशोः रिसर्थः हसति
स्पंसस्पुपतिन्तिदंडिनासदृशापपीपराउक्तः॥ सग्स्मितैः प्रतिमागतैः प्रबिवगतैरिस

मुखैरेव कृतानंपं बुनियस्यासा किंचसुरराजयोषित्कृतमातुकूल्यंविहाराद्युपकृ।
रोपपासाइतियोषिद्भिरपकृतास्वंपंचतासांउपमिचिकि भुंजानविगगाम्रसादस्य
स्वाघेघस्यसाल्यअर्पगौरववतुषष्ठीसमासविनिवाहः।अवापञ्जत्राभसीवि
विबग्रहयोरभवादि्ति।स्वछायेनग्रहपरैरपत्क्रियतेस्वपंचोपकुरतेतेषांमिति
॥श्रीयासहृद्दिकमलानिसंस्मितेरलंकृतंबुभानिमार्गतैमुरवं॥कृतानुकृष्या
सुरराजयोषितांप्रसादसाफल्यमवापजान्वी॥४४॥परिस्फुरन्मीनविघ
हतोरवः सुरांगणास्त्रासविलोलदृष्टयः॥उपापपुः कृपितपाणिपल्लवाः ॥॥ ॥॥
सखीजनस्यापिविलोकनियतां॥४५॥
भावः कृतानुकारेतिपाठे।अनुकारोऽनुकुकरनमुपकारपेनवा स्यायंअत्रजान्ह

विविशेषणपदार्थस्यसाल्पंभ्रान्तिहेतुमत्वात्काव्यलिंगमलङ्कारः। ४४।।परिरंतिपु
रद्रिविकर्तमानेविधूटिमाउरवोपासोताष्मतपवत्रासविलोच्य प्रकंपाग्निपल्लश्मसु
रांगणांसरवीजन्यपिविलोक्यन्निपतातुपापुपुःविसुतप्रिनस्येतिभावःस्वभावोक्ति
रलंकारः।।४५।।भपाग्दिति।अभिषंगसषेनभस्सेनआ हतेसन्तिपधुरोमाङ्गसषोम

।।भपाग्दिवाष्योम्लिङ्गसषाहतेभसीप्रियदानंद्यन्तिस्मभामानीनी।।अहत्तिम
प्रेमरसाहतैर्मनोहरंन्तिरामाःछतकेरपीहीते।।४६।। ।। ।।।।

त्सरस्मरः।भपाग्दिवपुरस्तुनरतुननतन्तिभावःमानिनीभसंग्रहेणेतिभावः।मुदा
औत्सुक्येनवश्लिष्यप्रियुमादपतिस्म।तथाहि।रामास्त्रियःआत्रिमअनारो
पितःप्रेमैवरसःतेनाहितेजनितेछतकेछत्रिमेरतिरहितेश्पृष्ठितेःमनो

हरति।आरोपितमभयंसंभ्रमसुलभत्वात्मनोहरंमित्रभुवेत्यर्थः अत्रात्मानुभावेभये
नसहजरागनिगूहनात्महानात्।मिलनालंकारः मिलने वस्तुनायत्रवस्त्वंतरनि
गुहनमिलक्षणांतसंभवादर्थांतरन्यासेनसंजल्पतइतित्यर्थः॥४६॥तिरोहिते
ति।अपांविगाहान्नितांतमाकुलविलैप्रभाग्रभिआपतेइलेक्षेसीरोहीतानांग्नि

॥तिरोहितांतानिनितांतमाकुलैरपांविगाहादलकैःप्रसारिभिः॥ययुर्वधूनांवद
नानितुल्यतांद्विरेफवृंदांतसरोरुहैः॥४७॥ ॥ ॥ ॥

घल्लभ्रांतानिवधूनांवदनानीद्विरेफवृंदेरंतरीतान्तिच्छनानिरिति सरोजैस्तुल्यतांप
युरित्युपमानालंकारः॥४७॥करांति॥माग्निनिपपस्यगाधेसंक्लिलेखवलीलेमज्ज
तभपादित्येवेत्यर्थः जातसंभ्रममाकरोधुनानानाकं पपगतिकलाकर्णैरीशान् सरिव

विषपेति विच्छिम्मवाप्यं निघ्नमिस्यर्थः धाष्ट्यं इति षितं नभ वतिसर्पीदूषितः तत्र वस्तुतो
रागमुल्लत्वापत्वादितिभावः प्रियांगसंश्लेषमवापजन्नापि तुल्यांगेनभपानिनाग
तुंद्धनहसजानुरागनिग्रहनाम्मीलनालंकारः तदुक्तं काव्यप्रकाशे समानलक्ष
णावस्तुवर्पनापरस्य निगुह्यते निजनागंतुनागंतुना वापितन्मीलनमिति स्मृतं
॥ क्रोरोधुनानानवपल्लवाछलिप्रपस्पगाधेक्लिलजातसंभ्रमा॥ सरवी धुति ॥५८॥ ॥
वच्छिम धाष्ट्यदुषितं प्रियांगसंश्लेषमवापमानि॥५८॥ प्रियैः सलील
करवारीवारितः प्रबद्धनिश्वासविकंपितस्तनः॥ सविभ्रमाधुतमकरा
ग्रपल्लवोपपार्धतामापविलापविलासिनिजनः॥५९॥ ॥ ॥॥
प्रियैरिति॥ प्रियैः सलीलं करपीवारभिरं जलिजलै वारितो वलद्ध स्कुरत्सर्पप्रब

सततंनिश्वासंविकंपितोस्तनोपस्पलः सविभ्रमंसविलासंमातुनाग्निकराग्रप
लवाग्नियेनमः।विशनशीला।विलासीन्पः।वौक्षलकत्सं भरतिघिनुत्सेवजनः
जोनविवृवचनंपथीर्थनामापउन्दरीसाज्नेकविलासवत्तपायपार्थनामकसम
वापेसर्पः।क्श्रीगम्पमानार्थस्पाप्रयोगइतिणामकस्पाप्रयोगः।यपामाधेम्बिरामा

।।घौउदास्यचैर्पदैतेनसादरंप्रसादितापाः करवाग्रिवाग्रितं।मुरवंग्निमिल
त्पपनंनतभुवः श्रियंसंपनिवदनादिवाद्दे।।५०।।विहस्यपाणोविधृतेधृतो
भसीश्रीयेनबध्नामदनाद्रंचेतसः।।सरवीवक्रांग्वियपसाधनीहृताबभार
वितोच्चपबधमंशुकं।५१।।   ।।।   ।।।

यपाथाध्मभत्तंभिग्विलभिमभूपतिरितिस्पभावोक्तिरलं   कारं।।५२।।उदस्पेतिदि
तेनछेर्यंक्राटिन्पंसुदस्पापनिपेर्पः।प्रसादितापाः सौमनमस्पगमिताः नतभुस्त्रियः

संबधिकरवारीभिवाग्नितमवलद्वं अतएव निमीलतीनप नयनेयसाः तन्मुखं
सपत्निवदनादिवस्त्रीयद्देजग्राहत्तदा नितद द द ननिश्रि क्षसान्नयश्रियहण
मुप्रेक्षते ॥५०॥ विहस्येति । धृतांभसिप्रि — यसिनार्धगृहितजले पाणावंजली
विसर्पः प्रियेनविहस्यविधृतंअवलंबितेसति अतएव मदत्ताद्व्येतनसः परवशा
इसर्पः व्यधासबधिवितोत्यपंबधमुक्तनिविग्रहं भसमाभिस्पर्धः अंशुकं पपसा
घनीछुताक्कान्चिसरवीवबभार । जग्राह । स्त्रीणांकिं । स्त्रीणांकिल स्त्रीप्ष्येनजालक्षणा
मितिभावः ॥५१॥ निरंजनेति । ननुभुवोगनापाः विहेवपुर्नर्निरंजनेर्नधौतिक्कजले
टशोक्रमेष्णान्चिविलोचितंनियेगी क्षणंक्कत मंडपतिस्म । तीर्थगर्भ साम्बिध्यि इरइस
मरः अपावक्रमलाक्षागोष्ट पलवंवपपुः कपोमंडयतिस्म । ड्रियोधुरजितिअपुरूप्र
सपः । अतिलक्षांगतिलकरहितंतदास्पदंतिलकरपाललाटं आस्पदंप्रतिष्ठापा

मितिनिपातः। वल्लीस्त्रिया वधश्च समउपनतिस्म तदा निरलंकारस्यागमाच्छरीरस्यन्न
त्तच्छरीरविकारैरेवलंकारः समजनिसर्वः॥५२॥ प्रियेति॥ कान्चिन्मयि येन विप्रक्षीतः
सपनितः चरमं पश्चासीत्कासम्यक्को पसात्वनेरनुनयेनुनयेनतुतोषं। तथाहि ल
ग्नवस्यगाढ प्रमोजनस्यसंबंधिचतसे मनसः अमर्षः मन्योपः किमपरकृतो
॥ निरजनेसाचिविलोकितेदृशावचावृकैवेपथुरोष्ठपल्लवं॥ ननृत्तुबोमंधपदगतिस्म
विग्रहेबलिस्त्रियाचातिलकं तदास्पदं॥५२॥ प्रियेनसिक्ताचरमं विपृक्षस्तत्सुप
कान्विन्ननुतोषसांत्वयै॥ जनस्यतद्भ्रमणपस्यचेतसः किमप्यमर्षोन्ननुनपेभ्रशा
॥ प्यते ॥५३॥
रनुनपेसत्यतिभ्रशोपतेगाढेभवति। भ्रशाद्भ्योऽस्तु ष्वेलोपश्च ह लस्यति
कयतः प्रस्यपः अस्यशान्तिहेतुरनुनयः अत्रप्रको पापे वभवति। अत्रकारणं नुल्लापत
इत्यर्थः॥५३॥ मिलदिति प्रियोपवृंदंकंगप्रियसभिपर्ज्यलं तसंयोगेगेद्वतिया। मिमजतिनावि

37

गाहमानानां अनु॰ निमिलतीनां मेषुति आकेकरा निलोला निचक्षुषिया सांजाके करलक्ष
नंतु नत्तविलासे गदषिरान्के करानिमित स्फुरपापांगे प्रसारी तां मिलता च्छीपुरालाकेराव्या
वक्तनोत्तरे नितासां विनाबेपथुरुकपोयनसे श्वकियेविश्वासैः उद्धतो उपगतिनोस्तानौ पे
नसः श्रमः स्वेदो नु मदनो नु प्रसपे पादुर्भुव। निमज्जनप्रियसंनिधानरूपोभपत्कार सं

निमिलदाकेकरलोलचक्षुषां प्रियोपकंठं कृतगात्रवेपथुः। निमज्जतीनां श्वसी
तोद्धतस्तनः श्रमो नु तासां मदनो नु पप्रथे॥ ५४॥ ॥ ॥॥

भावज्ञैरपि स्वनगात्रकंपनिसधारनवसंदेहः सपेवाल धार॰॥ ५४॥ इत्य मिति पीनस्तनै
उरभिजनस्य पलेश्मप्रशालं तरंगनिकराभिः रतिसलील नोदनो सांक्लिस्य लस्य साक्षा
प्राणागतपादद्वैवद्भावः वनिताभिरीहां विहसो दस्यमानं तु घमाने रुसर्पितिसप्र
रिभावंप्रापितैरर्मिचयैस्त घितलार दे शोयेन द्वारी ओ सुकंप प्रतिहार सहिहलंव

तेननुरक्तंमरिरिंतंमिवेसुमेक्षा।स्तुदविसाग्दिनाग्निष्ठानंपुरोग्रेप्रतस्थे।स्वजनवर्ग्दितिभा
वः॥५५॥तिरेतिारथांगनाम्नांमिथुनानिचक्रवाकद्वंद्वानिअस्पाग्मिग्तिरानितराग्निना
त्वानियोस्पर्धः अवगहितलक्षणस्तपुलषोमत्तं संसक्राग्दिशुद४ मग्विलालीनाग्विपुली
तासराजवनश्श्रिनोयाभिस्तासुरसरीजलेद्धोतहाराक्षालीतसुक्लावपरस्तास्त्रीयःस्ता
॥इस्तंविहसवनिताभि सदस्पमानंपितानस्त नोत्सजघनस्थलप्राग्लिनीभिः
॥उत्सर्पितोमिच्चत्लंघितनरीदेशामो सुवप्लतुल्लमिवबारीपुरःप्रस्पे॥५५॥ति
रांतरोग्नियुनारथांगनांम्नांग्निलाविलोग्लितसरोजवनःश्रिपरस्ता॥सरेजिरे
॥॥
सुरसरिजलधातद्धारास्ताराग्वितामनरलाइवव्यामवसः॥५६॥
राविताननेलडुगणेस्तरलाभासुरातरलोभासुरेहारेवंचेलेग्तुवैजपुंतिायामवसःरा
त्रपरद्वररंजिरे॥५६॥संक्रांतेतिदनरसेमत्तपरवआग्हितोवर्णभदोरूपांतरंप

यस्य तत् ॥ विच्छिन्नात् गलितानि यानि विभूषणानि येषां ये मणिप्रकराः मणिगणास्तेषां अंशुभिः चित्रं नानावर्णं बद्धोर्मितरं तरंगोद्भवनिताभिः परिभुक्तं भुक्तपूर्वं परिभुक्तं भुक्तपूर्वं परीत्यक्तं पश्चात्मुक्तं पूर्वकाले सा रिनात् पुलष सीधोर्गंगापाः सलिलं शरे तत्र अत्रेति ज्ञापनियं तल्पं बहुलग्न हर्षात् साधुः ॥ तस्य लक्ष्मी विभारे सर्ग ॥ अत एव निदर्शनालंकारः ॥ ॥५७॥

॥ संक्रान्तचंदनरसाहितवर्णभेदं विच्छिन्नभूषणमणिप्रकरांशुचित्रं ॥ बद्धोर्मिनाकवनितापरिभुक्तसिंधोर्भारसलिलं शापनीलक्ष्मी ॥५७॥ इति श्रीकिरातार्जुनीयमाहाकाव्ये भारविकृतौ लक्ष्म्यंके पुष्पावचयो जलक्रीडावर्णनं ८ सर्ग०

इति श्रीमल्लीनाथविरचि० घंटापथसमाख्यायां सर्ग० ॥८॥ ॥ राम ॥ ॥

४०

अथजलक्रिडावर्णनानंतरं भानुमानंशुमानुआत्तस्त्रिग्विभूषणास्विहृतवस्त्रा
भरणाः सुरतसंनाहवतिरिसर्थः ॥ अनपेवरं तु मनसाः समानकत्वे षुतुसुनूत्सुप
दवस्पमः ऋतुं त्रामन्तसोरपिरतिमन्नारलोपूः सुरनारी ॥ विक्षतासां प्रियार्थे ग्मि
अवसरदानलपंग्प्रिपंक्तुंभिवेसर्थः ॥ भलोप्रेक्षे यं अस्तंमदर्शनमकारांतमव्ययमेन

॥ वीक्ष्यपरं तुं मनसः सुरनारिरात्तस्चित्तपरीधानविभुषाः ॥ तप्रियार्थमिवपा
तुमथास्तंभाल्कमानूमतुपपयाधिलंबे ॥ १ ॥ मध्यमोपलनिभे लसदंशमावेक
तश्युतिसुपेपुष्पिभानौ ॥ घोरीवाहपरिवर्जितवितोलांहारपष्टिरिमुववासरत्व
॥ श्लि ॥ २ ॥
यातुं प्रांशुं उपषपोधिपयोधिसमीपं लसवे स्रस्तंसे ॥ अस्मिंसर्गे स्वागतावृत्तं स्वागते
तिरनभायुलयुगे मग्मितिलक्षणात् ॥ १ ॥ मध्यमेति ॥ मध्यमोपलनिभेनापरक्रमनिसदृशो ॥

शाङ्करीपादद्वसुत्रे वासरस्मिन् स्नुपलोमना। विंतिवैजपंति। लसद्रसैभ्रसरर सैभोभा ना

वेकृत्तः शाङ्करस्मि भागेस्पुतिस्त्रलसत्नांउपेग्यिपीम्रातैवनिसग्निघो ः। पावसामध्यान्हा

तिक्रमेनाविलो लांगत्वरीअन्यत्रगात्रतिपीगावसानुद्धस्पलग्तिंवासरलक्षींहार पश्चिमु

क्तावलिभिवेउवाहवगहतिस्म॥१॥ असुपाग्निभिरीतिः पतंगाः सुपः पतगो पक्षी सुपी

॥अश्रुंपाग्निभिरतीवपिपासुः पमजंमधुभशंरसग्यिता॥ क्षिबताभिवगतः

क्षितिमिष्पलोहितंवपुरवाहपगतः॥२॥ ॥॥ ॥॥

चेतमरः अतिघनिभरंअतिकघनिभरसीसमरः पातुमिच्छुः पिपासुः तृषितासन्

बिवतेसम्तनाद्रुमस्पः। अशावरावपानप्रसैपमेषुजातंपमजंमध्वेवमधुरतिश्चि

ष्टलपद्मंमकरंदेमध्यमिसर्पः। मधु मध्ये पुष्परसे इत्समरः क्षितिमेष्पन्लोहितंर

क्लैंबपुलबाहयथामतः क्षीबंतपातिरज्यतेतद्वदितिभावः सुपीस्पक्षिन्तिलपमस्तमप
द्स्यागमः ॥ अत्ररपक्वोत्क्षपेसाक्षापवादंगागीभागसं कूरं ॥ ३ ॥ गम्पतामिति ॥ सहस्र
मरिच्चौसवैलोहितपतिलोहितादिडागमः क्षमभु इतिपरस्मैपदंशाच्चप्रसपः अनपे
वनयसागम्यतामुपगतेदशांप्राप्तेसत्तिअपताभिः धरित्रिविरहपोहप्यल्पपित्त

॥ गम्यतामुपगतेनयानांलोहितापतिसहमरीचौ ॥ आससादविरहबध
त्रिचक्रवारहृदपान्सभितापः ॥ ४ ॥ कुत्कमुलतलघुरश्मिनपुर्वः पश्चिमेनमसि
संभतेसाद्रः ॥ सामिमज्जतिरवौनवीनविरेजेरवीन्तजिह्मइवराश्मिसम
हः ॥ ५ ॥

॥॥ ॥ ॥

धुपुस्वीदिसपादेशः चक्रवादयानान्यारासादअत्रधरित्र्यापादशास्तीव्रसंस्पादंकं
हृदयेविरहसंपइतिपरर्थंपरंतदुपशमनातरेमतस्याग्दितस्याविभावात्सराव

सत्येवात्रसंक्रांतरसभिभेदाध्यवसाये वनोपदष्टः। अत एव भेदे रूपातिशयोक्तिरलंका
रः॥ ४॥ मुक्तेति। रवौ सायं निमज्जति अर्धस्तमितसति। सायमित्य पंक्तिग्रयुक्तनेह समर:
मुक्तंसक्तंमायमुत्तमा अप्रभुतोरविरन्यत्रस्वामियेनम॥ अत एव लघुरविक्ष्यसमु
न्नलघुः उच्छ्रितपूर्वः अन्यत्रसक्तपूर्वजनः पश्चिमेन भसीपश्चिमनभागे अन्यत्र
अन्यत्रकुत्रचिन्निजस्थलेसभतः संदृष्टः अत एव सांद्रस्मरगर्भिसमुह्यः आश्रित
श्रा धन्यते। दुरेवनजिम्रोदिनरव विरेजे। अत्रमुलमुक्तत्वाप्रस्तुतविशेषणसाम्या
त् अप्रस्तुताश्रीतजनप्रतितेः समासोक्तौ तत्र वाच्यस्परग्भिसमुहस्याचेतन
स्यापिप्रतियमानेनाभेदाभिपादनात्। दुरवीतादुरप्रेक्षा इति तयोरंगांगीभावेन शंकर
॥५॥ क्रांतेति स्कं कुसुमवत् कुंभेन वातान्मा: सापंसापं क्वाले सापंसापं सापेमागेमा

किरात०
२

प्रातरस्यापमंडनं तदाभिनतउद्दिस्पृत्वरपंक्तिः त्वरांकारपपंक्ससौधानांजालिगवाक्षैः प्रति
प्रविष्टाः जालंगवाक्षमानापइगतिबैजपंक्तिगरविभासः कान्तानांप्रपृसांद्रुसइववनिताभिः
सादरंददृशिरेदृष्टः ।सापंतनार्कभासाप्रियसमागमस्तूचक्रवादेवतोसुस्त्रीणामाद्रो
मुदिसर्पः ॥६॥जग्मेति।विवस्वान्अग्रेहस्तशैलगिरिवसानवस्तेषु पेसुलहः।तान्नि
॥कांतदुसइवकुंकुमताम्रासापमंड्नमभित्वरपंसाः।सादरंददृशिरे वनि
ताभिः सौधजालपतितारविभासः॥६॥अग्रसानुषुनितांतपिशंगैर्भुरुहा
न्मृदुकरैरवलंब्य।अस्तशैलगहनंनुविवस्वानाविवेशजलधिन्नुमहीन्नु
तांतंपिशंगैः अस्तंतालरोम्रदुभिः करैरवअशुहसोगिरितिश्लिष्टलपकं॥७॥ बैलीह
स्तोकलांशवः करार्इसमरः वदाकरैः मृदुश्लथमवलंब्यहस्तइतिशैलः अस्तरतुच नवम०
रलक्ष्माभदिसमरः यदाकरैमृदुश्लथमवलंब्य।अस्तइतिशैलःजगत्सुचरपद्मा ३

58

५१२

सर्गेविसृष्टस्पेरस्तंजतोनुवंशास्पसुदिरितंजरा लक्षणात्॥१॥ यथापथमिति॥ यथाप

५२ थंयथास्वं वीथ्यमनतिक्रम्पेसर्पः परस्तुयथापथमितिसमरः॥ नपुंसकंनिपातनंतुलह॥ स्वा

धैनिभश्चरैः गंधर्वैर्मिथैश्चसहिताः प्रभाभिश्च दीप्तीभिरुद्भासिताः शैलवीरोधोयाभि स.श्ला.२

१ ॥यथापथंताःसहितानभश्चरैःप्रभाभिरुद्भासितशैलवीरुधः॥वनंविशं

तोवनजायतेक्षणाःक्षणंद्युतिनांदधुरेध्वरपत्तनो॥२॥ ॥ ॥

स्त्रीपुंवेत्क्षिावन जायतेक्षणाःस्त्रियोवनंविशंतः॥क्षणंद्युतिर्यासांतासांक्षणद्यु ति

५२ नांध्वरपत्तनंदधुस्तुष्टिमास्मंतरालेतानासांस्फुरनरक्षणिकत्वादितिभावः॥श्लेषानु

प्राणितेयमुपमा॥श्लेषरोवेत्तिकेश्चिन्तदभयथोष्वनुप्रासनसंसर्गः॥२॥श्रीरामाय

५८

किरात०
८

निरुक्तेति। रुक्तो वृत्तस्य वर्तुलस्य उरपयोधरस्य क्रमो यस्मिंस: पदप्रक्षेपे पृथुविश्रां
तिसंभवादिति भाव:। क्लिष्टप्रवृत्तो निक्वादिविभूषणानां नुपुरादीनां रावो यस्मिन्सो: अवनौ
परिक्रमः संचारो नभ: प्रयाणात्। भृशमधि वंपंचमी विभक्त्यर्थे रतिधृतिसंतापं आ
दधे अत्र विशिष्ट परिक्रमस्य धृसाधाने हेतुत्वात्काव्यलिंगमलंकार:।।३।। घनानीति।

।।निरुक्तवृत्तोरुपयोधरक्रमः प्रवृत्तनिन्हादिविभुषणारव:।।नितंबिनीनां
भृशमादधे रतिं नभ:प्रयाणादवनौ परिक्रमः।।३।। घनानि काम्यं कुसुमानि
बिभ्रतः करप्रचेयान्यपहाय शाखिनाम्।। पुरोभिसस्रे सुरसुंदरीजनै: य
।।। थोत्तरेच्छा हि गुणेषु कामिन:।।

घनानि सांद्राणि अविरलानि करप्रचेयानि हस्तग्राह्याणि अनुच्चानि - प ४।। कुबेर
धिकार्थ क्व च न रतिल्यासमास:। काम्यं कुसुमानि विभ्रतः नव कुसुमिता शाखिनो: न

अष्ट०
२

47

त्वद्विसमरः तस्य गहनं तनुजलधिं तु महिं तु आविवेश आगत पनस्य वातागंज्ञापते शीघ्र भा
वादिति सर्पः तपनेन तपनस्यारोपमानस्य गहन घने चविषये तेन संदेहा संदेहा
लङ्कारः ॥ ७ ॥ अकुल इति श्चलानां कुयेभ्यः कलापे प्रतिचस्ततां पतत्रिनां आरवे राकुल
अनुत शब्देनाभाव मात्रं उषः शब्देन सस मात्रं विवक्ष्यते उषसी भवओ षसः संधिवेल

॥ आकुल श्चलपतितत्रिकुलानां मारवि रनुद्दितोषस रागः ॥ जापपाबहरि
दश्च विपांपुरस्तुस्सतां दिन मुखेन दिनांतः ॥ ८ ॥ ॥ ॥ ॥

इत्यादिनायोग विभागाद् ॥ अन्यपाद्मालाद् दुस्यात्त पाचानुद्दितो षसंग इअविद्य
मानेसंध्यारागइस पर्वः राक्षत्रास्तमपादन्यत्रानुदयाद पाचेति भावः ॥ अहरिदश्च ः
अविद्यमानसुपर्वः राक्षत्राउदवादन्यत्रास्तम पाचेति भावः अतयेन विपाडुः तिमिरा

नुदयतेतिभावः विशेषः दिनांतः सापंक्तालेद्दिनदिनमुखेनमातः कालेनतुल्यतामाप
यौ तद्वन्मुखेस र्थः अतएवोपमालंकारः ॥८॥ आस्थीनरतिस्यगीतवारिदपत्नपापि
हितमेघवंदसासध्यया आस्थितः आ क्रांगगनपश्चिमभागसोभिउर्मिसंक्रांतेस्पर्प
साद्रपाविद्रुमवितानभासाम्रबालस्मककरक्तेसारंजितस्यसावर्णमिवापितस्यजलधः

॥श्रीपुमुहे। संध्यारक्तैवर्णत्वादितिभावः ॥ ॥ आस्थितः स्यगीतवारिदपत्नपा
सध्ययागगनपश्चिमभागः ॥ सोर्मिविद्रुमवितानविभासारं ॥ जितस्यजलधे
श्रियंमहे ॥९॥ ॥ ॥ ॥

स्त्रिमुखेसंध्यारक्तवर्णत्वादितिभावः। वहते: कर्त्तरिलीट्। तत्सदृशिश्रीमुवाहेसमुअ
तपेवनिदर्शनालंकारः ॥९॥ प्रांजलाविति प्रह्वत्वोजलियेनतस्मिप्रांजलौमादिभ्यो
धातुभ्योजस्यवा वाच्योत्परलोप। नतमूर्ध्निनमस्कुर्वानेनम्रवनंतसंध्यपामेवाहि

तंचैनोयस्मिन्नरावंविधेयपिजनविषयेप्रेमगहित्वाविहायविरमत्साविकर्त्तमानपा।वा
ऊ.परिभोरमत्यंतपरस्मैपूरंसध्यपाचापल्येनअस्थैर्येनपुवाग्दित्वादयपमत्सपः
सुजनाग्दितरोदुर्जनोतस्पमैत्रिसंरब्धमनुविधुतेचबक्कर्जरीलण्ठायथादुर्जनस्पमैत्रि
सेवेतमपिजहातितद्धस्पेवं नजनमत्हासीद्दिसर्थः मित्रस्पवक्रमीमैत्रिअनंताऽः

।।प्रांजलावपिजनेनतमुधिप्रेमतमयनचेतसीग्हिस्ता।।सध्यपानुविध
धेविरमंचापलेनसुजनेतरमैत्रि।।१०।। ।। ।। ।।

प्र।अत्रसंध्यागिदुर्जनमैत्र्याम्यापलसमानधर्मअनुविधानेअतपेवक्राप्रसपरोप
पमा।।१०।।औषसेति।औषसात्प्रमत्तातक्षात्आतपाद्भयंतनरमाग्दिवेसुभ्रेह्ना
अपल्लिनंवक्रमिनंक्षपिद्धुतंवासरघ्नरातपस्पथिरमाद्भुतोः प्रटिपःप्रविक्ष्णुतमअधं

क्षरोतिस्यधक्तारं ध्वांतंअंधकारोस्त्रियांध्वान्तइत्यमरः अथसंतपनानंतरंशनैः
शनैः क्रैः निम्नात्संग्लिपस्यसमस्यफलानिउदवापध्वानशे। अथप्रस्तुतांधकारविष
विशेषणसाम्यात्प्रस्तुतचोराद्यर्थप्रतीतिः समासोक्तिरलंकारः उत्प्रेक्षास्यंगतःस्यात्
॥११॥ येक्रतानेति। राद्धतामभे बंगतस्यसर्वभ्यास्याप्रतीतेग्वियमुत्से क्षासहतः शै
॥औषसातपभपादपग्लिनंवाघ्रवघ्रविविरामपटिय॥ सम्रीपस्यशानक्कैरिवुनि
म्नादंधकारमुदवापसमाप्ति॥११॥ राद्धताभिवगतस्यविद्धैः क्षस्येम्नित्मसहलो
प्सुपलेभे॥ भास्वतास्तिदर्धिरेसुवनोनानामात्मस्न्निवपतितेनविशेषः॥१२॥ ॥
शैलादेरपि कस्यचित् कस्यपदार्थस्यविवेक्ताभेदोनेपलेभे नगरहितः॥ अतयेबोम्रे
क्षतेपतितेनास्तमितेनभास्वताभवनानाभुवनपदार्थमिसर्पः विशेषासुधरादि

भेदः आत्मनि भवस्मिन्नेवान्निदंधरेद्दतिनिहितः॥ कृपमन्यपानो पलभ्यरन्निसर्पः
अत्रोप्रेक्ष्यपोसजातियपोसापेक्षत्वादंगागीभावेनसंकरः॥१२॥ इच्छतिमिति। वधु
भिः स्ववामिनिभिः सहाभेदं अपोगमिच्छतोयुवालंकृत्संवलाभिसर्पः। पामिनि
विरहिणांनिनिपतवियोगापाहरते रावस्यक्राधीनेनिनिः। पद्दानि दापामिनिः त

॥ इच्छतांसहवधुभिरभेदंपामिनिविरहिनांविहगानां॥ आपुरेव मिथुना
नियोगंलब्धतेनरवेलुक्राकालनियोगः॥ १३॥ पच्छंतिप्रगतिसुखंदपीताते वाच
मंतिक्रगतोपिशकुंतो॥ नियतेस्मनाति सुखीतरवपक्षंजंमुरवभिवांधुलुहिणपा
॥१४॥

तेषांविहंगानांचक्रवाकानांमिसर्पः मिथुनानिवियोगमापुरेव। नतुनापुरिसपोगतं
च्छदः तपाहिकालनियोगोदंवाज्ञानलंघतेरवलुदुर्वारपारसर्पः॥१२॥ पच्छगतीति

संकुतोन्यत्रचक्रवाकपक्षिणिसामान्यस्यप्रकारीणीकविशेषपर्यवसानान्।शकुंतेतिपक्षी
शाकुनिशकुंतद्विजाःसमराः।जगतिगतेस्मिन्पूर्वेद्युःपितायैचक्रवाकैःप्रगतिसुरवृम
भिसुरवंयथातथावापंतिवाच्यमेवं दानेसं गच्छमाने सगतिस्पर्शः।पाठोत्साग्दिनादाणो
यच्चादेशः।अबुरहीणपानलिन्याउह्निसतल पश्चिमवाकदुदर्शनाग्दिवसरविकासं
पंकजंसुरवंमिवनतिनियतेस्मनितंप्रधानकर्मन्यारव्येयपलोग्दिनाहुर्द्विकर्मनाम्नि
तिनपतेद्विकर्मकत्वात्प्रधानेकर्मणिलिट्प्रापशोकर्मनाम्निगतिनपतेग्द्विकर्मकत्वात्प्रधानेक
र्मणिलिट्प्रापशोदुरवदर्शनान्स्त्रियःरिषयंतेविशेषेनग्विहरदर्शनाग्दितिभावः
पंकजावनेतेश्चक्रवाकविक्षेप्राननपातात्तद्धेतुकलमुपेक्षतंचसुरवोपमेयंअबु
रुहिणपाकाम्निनिसाम्यगपंसाम्निरूपतद्सुपमेपक्षपोरंगागीभावेनसकरः।।

53

वंजकत्वाद्घनपोगात्प्रतिपमानोमहस्ः॥रंजितारति॥तिमीरेनविद्धेस्तरवाःशो
त्वम्प्ररंजितःस्वसारार्यपानु॥अन्यथाकथमेषांतिमिरितिभावः॥गगनंनामितंनुभुन
त्वाद्दिषुशेषः॥मितांरस्वइरतिसत्रवाक्षेषाद्विद्दिकल्पान्तरथः यद्वागगनंस्पिनगते
नुच्छिन्नुग्गिरुभयत्रापितमसोवतश्चाद्दनुरसान्तंदृष्पतरानिभावः॥तथाध

॥रंजितानुविधधारत्तरशालानामितंनुगगनंस्पगीतंनु॥पुरीतानुविषमे
षुधरीत्रिसदनानुकुकुभस्तिमिरेन॥१५॥ ॥॥ ॥॥

रित्रिविषमेषुन्तिम्नोन्नेतेषुपरीतांसमीद्धतांनुअन्यथानाद्दिवेकः कथंन्त्रभवेदिति
भावः॥कुभादिशाश्वसंदनानुलुप्ता॥दिशाश्वकुकुभ काष्ठंआषा॥श्वहरीलइत्यमरः
कथमन्यथानदृष्यंतइतिभावः तत्रतिमिरेतरशोलाघनेकविषपरंजकत्वादिकमा

मारोप्यसंदिग्धरतिसंदेहालंकारः॥तुशब्दस्यद्योतकत्वं॥अत्रोत्प्रेक्षासंकारमिलतंकर्ता
रसंकीरचकः॥१२॥रात्रिरागेति॥श्रियोभात्रीसंध्यारागेनरक्तच्छायपापाउपरंजनेनम
लिनानिअतएवविकासंहरयंतिसजंतिहरतेस्मागापिच्छलप्रसयःपंकजानिविहा
यस्पष्टतारकंनभःसमीपापगतयोस्निःसर्वोनिरापद्दिनिर्बाधस्थले वसंतुस्थानुं॥१३

रात्रिरागमलीनानिविकासंपंकजानिहरयेतिविहाय॥स्पष्टतारकमिपा
यतमःश्रीवसुच्छतिनिरापद्दिसर्व॥१६॥व्यानसेप्रशाधरेनविमुक्ताःकेत
कीकुसुमकेसरपाठः॥चूर्णमुष्टिरिवलभिकांतिवासवस्पादिशिमंधुसमुहः॥
॥१७॥

काश्चउपदेशोनुदत्तादिति॥प्रतिषेधःस्तुवसेःसांतेषुवसिप्रसारिनितिन्यनात्
रच्छतिनिर्बाधस्थले वसंतुस्थानुं॥येकाश्चउपदेशोनुदात्तादितिप्रतिषेधस्तुव

नवम०
८

से: सांतेषु वासि प्रसारीणि तिवचनात् इच्छति ।। व्यानशाइति गुशाधरेन विमुक्तः ।
सेः सांतेषु वसिप्रसारीणि तिवचनात् इच्छति ।। व्यानशाइति गृशाधरेन विमुक्तः।
क्षिप्तः केनचित्कुसुमवसांडुःलंभितापापिताक्षगतिपस्पसरस्मि ससुहः ।। चुगस्पक्ष
पुरक्षोदसुष्टिरि वसुष्टिपाङ्क स्पविलग स्येपिअत्रपुलीगनेवग्राघाउपमेपानुरात्वा
सवस्पदिशं व्यानसेव्यापञ्जेनेन दिशागनिशाक्षरयानीपक्षोपक्रमेनगम्यते ।। १७ ।।।।

।। उत्तगतिगतिाइद्रस्पयमेद्रीगदिक्षुप्राग्चितारकनाथेनक्षत्रैनाथेननीगनिक्षापां
उज्ञतिशुच्चिभिवाप्तुनभिस्त्रांमतिबंब्रज नीतारकनाथे ।। दिक्षुप्रसादगुण
।। ।। श्रीरा
मंडनसुहेरस्मिहासविशंसुखमेद्री ।। १८ ।।

उत्सगतिगति ।। इद्रस्ये पमेंद्रिदिक्षुप्राग्चितारकरकनाथेनक्षत्रनाथे कनिग्निक्षापांनक्षत्रे
लरकंतारकेतिच्चातिविभ्वः । अतिबंब्रजतिसतिआसुलभिस्त्रामेधतेमसंतभिस्त्राक्षी
लरकंतारकेतिच्चातिविभ्वः। अतिबंब्रजतिसतिआसुलभिस्त्रामेधतेमसंतभिस्त्राली

८८

ध्वातांनिशिनिष्पंधत्तमसेपीचेत्तिवैजपंक्तिसुचमिवविरविरहदुरवग्मिवेपथुः।
उल्लसतिद्विजपतिप्रसादोनैमल्लगुणाःसशवमंडनंपस्पतनू।रश्मसवतेनत्विशादं
सुखमग्रभागंश्लिष्टोमपेपंउहेवहमिस्मअग्रदिक्चंद्रयेनीनीलानाथश्रीपर्म्पंगम्मते
॥१८॥निलेति।शैललब्धवपुषःउदपगीरीतिरोहिनमंडलस्पशितरश्मग्रिदोसंब

।नीलनीरंजनभेहिमगोरंशैललब्धवपुषःशितरस्मैः॥रवेरराजनिपत
म्करजालंवारीधेःपसीगांगमिवांभाः॥१९॥धांतिनिरंधदतिनिलघनाभं
ध्वांतसुघनकरेणपुरस्तात्।क्षिप्पमासामसीतेनरभासाप्रांशुनेवगज
चर्मचक्राप्रो॥२०॥ ॥ ॥ ॥

धिनीलनिरजनिभरेवनिपतन्हिमवत्गोरंशुभ्रंकरजालंवारिधेःपयसीनिप
तन्गांगमंभरवेरराज्ञउपमानपिविशेषणंयोज्यंधामिति।ध्यानिंरधतानाशा

मावराखन् अतिनील घनाभं उपता ःकुराजप्रवोहस्तान्चपस्पर्सिनाभ्परतिराधुभ्राः
भासोपंस्पेतिचंद्रेन पुरस्तात् प्राभ्रग्रेचक्षिप्पमाणं उपमानं ध्वांतं शंभुवाक्षिप्पमा
नंगज्चर्मवद्भासे ॥ उपमाने पिविशेषनिपोज्पानि ॥ २० ॥ अतिक्रांतिकेतिक्रांतिकेअसमी
पतेप्रष्ठारेगुणवचनस्पेतिद्विभावैः ॥ कर्मधारपवद्भावास्पोनुक् ॥ अतिक्रांतिकं गतेने

॥ अतिक्रांतिकगतेंदुविसृष्टेजिम्रतांजहतिदीधितिजाले ॥ निस्सरत्तिमिरभा ॥ ॥ ॥ ॥
रारन्निरोधादुपसंन्निधरराजद्दिगतः ॥ २१ ॥

दुनाविसृष्टोमुक्तेदीधितिजालेजिम्रतांसंकोसंचहतिसजगतिसति तिमिरभावेस्तमसो
मेनिरोधदुपरोधात्निः सर्गतोनिर्गतोदिगतः उसन्प्राणपन्नारबराजउप्रेक्षा
लंकारः ॥ २१ ॥ लेखयेति ॥ इंदुविमलविद्रुमभासारचष्मनालसवर्णपाले खपासत

किरात॰
९०

तंसांद्रमिद्रतिमिरंआददिवराहः।कनकस्फटिकशिलाभेदकंशस्त्रंटंकः पाषाणभे
दनइत्यमरः तद्वत्पिशंगपालोहितवर्णापिशंगाचेति कल्पवाग्धिः पदंष्ट्रपाभुवोर्म
उत्क्षिप्तवउदासेउत्क्षिक्षेप।अस्यते।कर्तरीलट्।सापसर्गादस्यतेरात्मनेपदविकल्पात्
॥२२॥ दीपपातिः॥ अथोदपानान्तरंकिरणौघैर्निर्भोदीपपन्न।मध्याशापन्न।कुंकुमेनारुणो
॥लिखपाविमलनिष्कमभासासंहतंतिमिरमुदुलदासे॥ दंष्ट्रापाकनकरागपि
शंगपामंडलंभुवस्वाददिवराहः॥२२॥ दीपपन्ननघनभःकिरणौघैःकुंकुमारुणप
योधरगौरः हेमकुंभरवपुर्वपयोधेरुन्ममज्जशनकैस्तुहिनांशुः॥२३॥ उ
यः पयोधरः कुचः सखगौरोरुण उदयरागादितिभावः।तुहिनांशुरीदुः शनकै
पूर्वपयोधेः पूर्वसागरात्।हेम्नः कुंभोहेमकुंभइवोन्ममज्जेत्युत्प्रेक्षा॥२३॥

नवम॰
९०

59

गुप्तेर्नितलोकसुभुवनेजनैरसमरः।उदितेदुग्मितदितचंद्रअविभिन्नतिमिरताअनिश
षध्वांभारजनितांरजनिव्यसुखमपनीतावगुंठनमतयेवस्फुटंदृश्यमानंमुखपस्याः।त
थापिविडपाजिह्मांवक्त्रानवच्चधूनवोढामिवाविलसन्प्रपेपतिस्म॥२४॥नेति।हिमभा
सांचंद्रेण।घोराध्वाप्रासुच्चितेयोग्यंप्रसादंनगमितावद्रपोवनान्निचततेभ्यःसिमिरंनो
।नप्रसादस्तुच्चितंगमितायोनोसीतंतिमिरमद्रिवनेभ्यः।दिमुखेषुनच्चधामवि
यभुषिणतान्चरजनीहिमभासा॥२५॥मानिनिजनविलोचनपातान्नुष्णावाष्पक
लुषान्प्रतिगृह्णन्।मदमंमुदितःप्रपपौरखभीतभीइवशीतमयूखः॥२६॥ ॥

लिनोत्सारीतदिनंशावामुखेषुधामनवि क्लिग्नंनिपपंस्तंनथापिरजनीविभुतांचनत
उक्तगुणसंपन्नाविनिभिराः।अत्रप्रसादनारणाभावेपितत्त्वार्यभुषणोत्तपाविभा

विभावनालंकारः॥ २५॥ मानिनिनिति॥ उदितः शीतमयूखः उष्णेन विरहतसेन वाष्पेण॥ कलुषाना विलानां मानीनीजनस्य कलहांतरितानायिकाजनस्य विलोचनपानानां मानिनिजनरोषेन भिषणानिति भावः कोपात् कांतपराङ्मुखस्य पश्चात्तापसमन्विता॥ कलहांतरीक्षा प्रोक्ता नायिकानपशाग्निभिर्भिश्रेतिदशारूपके॥ प्रतिपन्नं हं रवीद्धं अपहा

॥ श्लिष्यतः प्रियवधुरुपकंठं तारकस्तत्करस्तत्करस्य हिमांशोः॥ उद्यमन्नभिरराज समंतादंगरागइव लोहितरागः॥ २७॥ ॥॥ ॥॥

यत्वाद्दितिभावः॥ अतएव भीनभीताभीतप्रकारो इवेसुप्रेक्षा॥ मंदं मंदं मंदं प्रकारेणुभयत्रापि प्रकारेण गुणवचनस्येति द्विभावः॥ कर्मधारयवद्भावात् सुपः खमाकाशप्राप्तौ॥ २८॥ श्लीष्यतरति॥ ततः प्रसारीताः करपेव कराजस्तुहस्ताये न प्रियवधुरुपकंठ

कं अतिके असंतसंयोगेद्वितियाविभक्त्यर्थेव्ययीभावः श्लिष्यतः प्रसासीदतः आलींग

तस्य हिमांशोः संबधिसमंतात् उद्गमन् उत्सर्पन् अर्थांतरत्वादकर्मकत्वं धातोरर्थांति

रत्वादकर्मकत्वं धातोरर्थांतिरे कर्मेरितिवचनात् लोहितरागोरुणप्रभा अंगरागइव

रोज्ज आलींगनाद्रागोलगतितिप्रसीद्धं अत्ररूपकोपमयोरंगागीभावेन संकरः ॥२७॥

॥ श्लिष्यतः प्रियवधूरुपकंठं तारकास्ततकरस्य हिमांशो ॥ उद्गमन्नभिररा

जसमंतादंगरागइवलोहितरागाः ॥२७॥ प्रेरीतशशधरेणकरौघः संहता

न्यपितुनोदनमासी ॥ क्षीरसीधुरिवमदरभिन्नकाननानान्यविरलोन्यतर

णि ॥२८॥ ॥ ॥ ॥ ॥

प्रेरीतइति शशधरेनचंद्रेन प्रेरीतोविसृष्टः करौघैः संहतानिसाद्रानिपिहितमासीम

दरेणमदराचलेनभिन्नोनुनः क्षीरसीधुअविरलासाद्रा उल्लानातरवोयेषुना

किरात०
११

निष्काकूनान्निरवनुनोद॥२८॥ प्रारतामिति। शशीपादैश्चंद्ररश्मिभिः पादोरश्मिभि
तुल्यंशाश्चस्सम्भरः। प्रारतां प्रावल्लतांगमितनपा। प्रारं प्रावल्लतारपोरितिविश्वः
विटपिनांतरूणांच्छायपान्यस्तेषु कबलिभिश्चेतपुष्पाद्युपहारैश्चित्राणी तलानि
उपरिभागापासांताभिः करोपहारयोपुंसीबलीः प्राणपगजे स्त्रीयामितिस्सम्भरः वस

॥प्रारतांगमितंपाशसीपादैस्च्छायपाविटपिनाप्रतिपदे॥ न्यस्तश्चकब
लीचित्रतलाभिस्तुल्यतावसन्निवेश्म मग्हिभिः॥२९॥ ॥ ॥ ॥॥

सरलांप्रावल्लतांगमितपाशारंप्रावल्लतारपोरीतिविश्वःविटपीनांतरूणां च्छायपान्य
स्तेषु कबलिभिश्चतपुष्पाद्युपहारैश्चित्राग्नितलानिउपरीभागापासांताभिःक
रोपहारपोपुंसिबलीप्राणपगजेश्रीमितिसम्भरः वसतिवेश्म मग्हिभिःतुल्यतां सम्य
ताप्रतिपदे कर्मणिलीहृद्यसुपमा॥२९॥ आतपइति। आतपेदुरवभ्रूरपीतीभावः

नवम०
१२

वध्वाचक्रवाक्यासअनपेवध्रमसासतोषवतायाम्निनिविरहत्तिणात्निपत्नविरहे
णअनपेवविरहानाविहगेनचक्रवाकेनहिमरष्म्मः॥नसेहिरेदुरवीतं सजान्नदुःखे
मनसीसवीमनोहरमपितिभावःअसह्यंसहिसहोश्मेतियमसपः पुर्वीवातपाइति
पेदुः॥तत्रबद्धासहआतपाअपिसेहिरेतेद्दिर ग्रासीद्धीरणाअपिनसेहिरे इतियोज्यं
॥आनपेध्रत्तिमसासहवध्वापाम्निनिघिरहिणाविगेन॥सेहिरेहिरणाहिमर
स्मेदुःरवीतेमनसीवमसह्य॥३१॥ गंधमुद्धतरःजकनवाहिविक्षिपन्विकसी
तांकुमुदानां॥आदुधावपरिलीनविहंगापम्मिनिमलदपांवनराजिः॥३१॥ ॥
फलंतुसमानं॥३०॥गंधमिति॥अपांकणावाहियोस्यान्वपेव्यवधानंसोदध्वंविक
सतांकुमुदानांगंधनोरभंउद्धतुरजः परागोयस्मिन्कमनितप्पपातपाशोषाद्धिभा

आतपइति। आतपेदुःखदूरेपितिभावः। बध्वात्रूवाप्पासहअतपेव धमतांस तोषवतापाम्मिनिविरहतिगानिपतू। विरहेनअतपेवविरहिनाविहगेनचक्रवाके नहिमरस्मेः किरणानसेहिरेदुखीतंसजानदुखेमनसीसवमिनाहरमतिभावः। अ सह्येशक्किसहोश्येतियग्रसपः पुर्वेत्वातपाइतिपुदुः तत्र बध्वा सहआतपाअपि

।। आतपेधृतिमसासहबध्वापाम्मिनिविरहिणाविहेन।। सेहिरेक्लिनरनाहि मरत्रदुखीनेमनसीसर्वमसह्य।। गाढ्सुद्धतरजक्रावाहिविक्षिपन्विपन्सितांकु मुदानां।। आदुधावपरिलीनविहंगायाम्मिनीमरुदपावनराजिः।।३१।। ।।

सेहिरेनद्विरहिनाघ्रासीकिरणाअपिनसेहिरेइतियोज्यं फलंतुसमानं।।३०।। अंधमित्ति। अपांकनवाहियोग्यांन्वपनधानं सोढ्वंविकसातांकुमुदानां। धसोरभंउद्धतुरजःपरा

गोपरस्मिन्कर्मणीतघप्यातथाद्धिभाषेतिकपूः।विक्षिपत्रा।इत्यंग्रीग्रिशुतुरभिपमिनेमरुतप
रीतालीनाः प्रापीताः विहंगापासुतावनराजिरादुधावरषेलपधामासविहंगानांचविरोधने
सनेसर्थः।आङिषुदर्थे निवासौ।रस्समरः यथाकभ्मिपत्नाग्मिनिगघोदकादिनासीवनूआक्र
षैतितृद्धदितिभावः।।३१।।संविधातु।मिति।याम्गिनिवेनितपाद्यवतपाद्यनपामन्मपस्पा

।।सविधातुमभिषेकसुदासेमन्मपस्पस्पलसदं शुलोजयः।यामिनिवनितपातत
चिन्हःसोसलोरजतकुम्भरवेन्दुः।।३२।।   ।।   ।। ।।

भिषेकंत्रिभुवनजनप्राह्याभिषेकंसंवुधातुंसम्पक्कं।कुंभ प्रावोजलानिवंतेषांओघाः
पुरःलससरस्मिनतःस्फुटलांछन्नदुःसोसलोरजतकुअस्य लेकर्मनिर्लिङ्ग।अत्र
संविधातुमितुलनाप्रतियमानोमक्षपानुपाग्निते यमुपमोपक्षलनेःस करः।।३२।।

किरात० १२

ओजसेति। ओजसा। अनुनं संपूर्णमपि अस्हायं सहायरहितं पुरुषमपि विशेषः। जयश्रियो पपाति खलनुनं कुनः। यथस्माद् विभुः समर्थो पि अनंगाः शशीमधु खानां सहासहच्चराः तथोल्कस्तन् सहायः। सान्निसर्पः विजई शीलं जिगीषा सादिना इ निम्सपश्चापमादे विशेषेन सामान्य समर्थनल पोधतिर नासः। ३३। इत्थं उद्दिश

। ओजसापि खल्नुनमनुनं नासहायमनुपाति जयश्रिः। यद्विभुः शशीमखु सखः सन्तादधे विदश्चापनंगाः। ३३। सननां खिश्चना हितशोभे रागतैश्च्रि यक्तपे द्रपि दूस। सान्निश्लष्टरतिभिः सुरदारैर्भुषितैरभुषणमिषे। ३४।।।

पनसामग्रीमुपवर्णांपि संपतितस्कापि भुनरतिवर्णानिं मारभते। समनाग्निसादि। सन्निश्लष्टरतिभिरासन्नैरनोल्सवैः अनपेक्षसुरदारैः सुरवधुभिः प्रागेवगहितन्वे लिगलसं

नवम० १२

(68)

१४

कविस्यक्विप्रिनुलदूपेस्यनामवनिवघ्नाति।।रामचद्रइति।रामचंउकविनाअदःराधिकाहृ
यशोकदंराधिकापाहदपशोकस्तंघति।इतंधिकाहदपशोकदंनामकाव्यंआसीत्
।तेनविरचिताभिसर्पः।कविदर्पेन कविना।।कोब्रसाइःशभुःअविष्णुःततोदद्वःते
कवास्लेविघंतेस्वम्मिनोपस्पत धपुरपोत्तमसुतेनसुतेन पुलषोत्तमस्पसुतः ते षांद

।।रामचद्रकविनाकविनादःपुरषोत्तमसुतेनसुतने।।राधिकाहृ
दपशोलोकदमासिद्राधिकाहृदवलोकदमारा।।१०।। ।।।

नःश्रेष्ठः।।सुतःतेनक्विंविधमदाःकाव्यं।आरात् दुरं।।आजनाइत्तिपात्राधिकाहृ
दपेपस्पसलहरिस्तस्पस्तशोकस्तंघतितद्वन्क्विकरमिसर्पः।।१९।। ।।राम।। १४
सं।। ।।संपुर्ण।। इतिश्री ।। ।। ।।राम

68

मंडनैरपिपुनःसमनांक्लिग्हानांविरचनामडनैरपिपुनःसमनांक्लिग्हाणांवि
रचनामंडनैरेषेअभिलेषे।रषेव्कर्मनीलीढ्।आगतप्रियकथैःमासप्रियजनवर्त्ता
तैरपितुतस्यकर्मदुसंदुतिव्यापारंइषेद्वुतस्यभावकर्मनोपप्रसगतथाभुषितैरपिभु
षंप्रसाधनमिषे।औसुक्यातिरेकाद्दितिभावः।।३४।।नेति।।विरहहविवियोगत्वपा

।।।नस्रजोलसरुचिरे रमणिभ्यश्चन्दनानिविरहेमदिरावा।।साधनेषुरहिते ।।। ।। ।।
रुपधत्ते रम्यतांप्रियसमागम एव।।३५।।

स्त्रपोमाल्यांनिचंदनानिगंधमदिरावामधानिचरमनीभ्यःस्वपतीनांप्रियमानरु
तिसंप्रेदानस्वाचतुर्थश्।नसरुचिरे।नरोचतेस्म।हिपस्मात्प्रियसमागमएवरतै
साधनेषुस्त्राग्दिषुस्त्रगाद्दिषुरम्यतांमनोहरत्वंरुचिरत्वमिति पावत्उपधत्तेत

तद्भातद्भावादस्यचियुक्तं चैवैसर्थः।अतएव च वधेस्यात् कारने नकापीसमर्थनरपो
धीतिरंन्यासः रम्यंते छितीरम्याणिपोरदुपधाद्दिति पम्रसर्पः छसकुपे बलग्मिधि वर
नार्थः॥३५॥प्रस्थिताभिरीतिअधिनपनिवासंप्रियगृहंप्रतिप्रस्थिताभिः प्रचली
नाभिः ध्वंसीताग्निरवंऽताप्रियसखीवचनागतियस्तंप्रस्थां लाघवापे सेवरूपाने

॥प्रस्थिताभिरधिनाथनिवासंध्वंसीतप्रियसखीवचनाभिः॥मानिनीभि
रपहस्तितधैर्यः सादयन्नपिमदोवललंबे॥३६॥ ॥ ॥॥

याभिस्ताभिः मानिनीभिः कोपनाभिः स्त्रीणामीष्यप्रकृतिकोपोमानोनासंगीनिप्रिये
रतिलक्षणात् अपहस्तितंनिरस्तंधैर्यंयेनसः तथासादयन्मानंशरीरंच कृशीयन्
अपिषदोषोपिसर्पः॥मदोबलललस्वैरचीहृतः अज्ञानव्याजेनलाघवापः॥साधुर्पा
दितिभावः॥३६॥कांतगति।रतपेसुरतायबहुशं दिशतिभिः संदेशव्यसनाद्गतव

मप्पजानतिगिरिसर्पः रमनिभिः क्रातवेष्म्मवातेप्रास्मभेवनतुमार्गानिवृत्तभिसर्पः त
पाहिमन्मपेनपरिलुसमतिनांस्खलितंविरुद्धचरणमिप्राचसउपक्कारी ॥३७॥ आ
श्वितिः आश्रुक्रांतमाभिसारीतवसाज्ञभिगतवसाः स्वार्थनिचपोषिताः संबधि
पुलकरद्धावाचतौकपोलोपरस्पतत् रवडाप्रमुष्टापत्राणांतिलकस्पचाद्दलगतिः

॥क्रातवेष्मबहुसर्पधिप्रातिभिपानमेवरतपेर मनिभिः मन्मपेनपरिलु
स्खमतिनांप्राप्रः सुवलितमधुपक्का री ॥३७॥ आश्रुक्रांतमाभि
सारीतवद्यापोषितः पुलकरद्ध कपोलंनिर्जिगा ममुरवमिदंमरवंडपत्रगति
लक्षद्दलनिश्वासा ॥ ॥३८॥ ॥ ॥

सन्निवेशोपरस्पक्तत्तोत्कंमुरवंक्वासारवंपुर्णरुदुनिर्जिगापज धतिस्मेसर्पः इपं
उपमानतोजपरगतिद्दष्टिगतिदंरजिनासादस्पार्थेषु गननाथ ॥३८ ॥ ॥॥

अथपुननापीढासंवादमाहउच्यतामित्यादिमिति तत्रनापीढा सश्रुतीः अशेषमखीलं
वचनीयंवक्तव्यमुच्यतांनिशाब्दमुपालभ्य तामित्यर्थः ब्रुवोदुराहित्वादप्रधाने कर्मणिलो
ट अतःसंरव्याह हेसखी नाथिके ईश्वरे भर्त्तरी विषये परुष नापारुष्यंतासाध्वीनहि
तोनाहिनाहातहियेनमनुनिवआन प। पुनःसखिआह। विप्रि

गउच्यतांसखचनिपमपोषं ने श्वरे परुषतासखीसाध्वी॥
आननीपमनुनिपरूपंवाविप्रिपाणिजनय मनुनेयः॥३१॥ ॥

यानिजनयतु। आप्रियानिकुर्वन्। सरूपं वाजनुनेपः। अनुनयनाहः॥३१॥ किमि
तिपुननाथाकितर्हिगतेनसंप्रतिगम नेनकिंकोअर्थः इत्यर्थः उपैतुंगंतुनयुक्तं
हि पुनःसख्याह सुभगमात्मानंमन्यतइतिसुभगमानिनिसोदर्पमानिनि। आस

मानेरवमप्रेति निनिभ्रसपः नरस्मिप्रीये विषये क्रोमानः ॥ यद्वानहिन्यादिसखीवाक्यं तंत्र
नहिसक्रवाक्यं तनुयुक्तं सखीसर्थः ॥ उपेत्तुयुक्तं कुतः सुभगमानिनिप्रिये क्रोमानः ताद
गजतरस्पदुलभत्वादितिभावः ॥ सैवं रपासु योषितां क्रपासु विषये समे ते समीपमागत
श्रण्वद्भिरित्सर्थः ॥ क्रामिभिबहुरसा अनेकरवादाद्यतिः संतोषं उहेतु ॥ अत्र रक्षोत्सुक्य

॥ क्रिगतेन नहियुक्त सुपेतुं कः प्रियेष्वभगणा निनिमानः ॥ योषितां भित्तिक्रपासु
समेने क्रामिभि बरसाध्यतिउहे ॥ ४० ॥ ॥ श्रीराम ॥ ॥ ॥

निर्वेदाद्यनेकभावप्रावला परिपुर्णक्रा कांताव णिनादुत्तरोत्तरमपुर्व हृदपानंदनिष्यंदमा
नंदसंदोहनरिंदन्निसर्थः प्रापणात्र प्रोढः कलहांतरीताश्मनायिक ॥ ४० ॥ योषितर
तिः पुलकरोधिरोमांचव्यापिनवसंगमेनजन्मपस्य तनूधर्मवारी स्वेदोदकंदपसाइति

73

साविव्वोक्तिः क्कांतवक्षसि पतत्सा रसासुक्कोक्तिः योषितः पालुलातमंडनतान्मष प्रसाध
प्रसाधनत्वं सेवमंडसेवमंडनवभुव॥ ५१॥ सीध्वीति स्वेधते अनेनेति सीधुपक्वे क्षुर
सघमघविषेः॥ यद्वाशारे जनेन तत्र शीधु शीड्यो धुगीसाद्दिनाशते धुक्का प्रसा। पाओना
दिक्कः॥ अर्धचारी पुल्लपुंसक्कयादिरर्जिवातुश्चनुतुधनत्रिकाड शोभः॥ तस्यपानेन नवधु
॥ योषिता पुलक्करोधि धंदसाधमेवाग्निं नवसंगमजन्म॥ क्कातवक्षसी बभुवप्रतंसा
भुषणंत्वुषित्तमंडनेतेव॥ ५२॥ ॥॥ ॥॥

रात्वुसंसृज्यसुत पादपीतैः संगतासु क्कामिन्निषु आस्थुमानं क्कोपं निगटं॥ निवयतृशि
थिलीहृतनाल जायेनसः॥ मदानेनु मदोनुउभलेभे लक्ष्मतेस्मेसर्धः प्रियसमागमशी
धुपानस्पोत्कारनभंगपादुर्भपधामानविग्रहाधनुभावसाधारण्याच संदेहः॥ सपेबा
लंक्कारः॥ ५३॥ द्वारीतिद्वारीत्वदागमनमार्गे शक्तचक्षुरिसोक्तिः अधिपानिपाणौ क

विसुच्चिसोक्तिः॥किंबहुनाजिवितन्वपीत्व धधीनंत्वांविनानजिवतिसर्थः॥इति॥ढानु
रागोक्तिः॥अतोस्याः कलहोविग्रहः कुतः रसंकामिनांप्रितपेपुनरपुनरस्यमानंवचो
दुनवास्यनवनवत्वंअपूर्ववद्भावमिप्रकाधैविभावः॥कर्मधारय॥द्वावासुपेत्तुका॥कातानु
रागप्रगठनात्कामिनप्रहृष्यंतितिभावः॥कलहांतारनेय॥४२॥ श्रीरामायेनमः॥ ॥ ॥॥

॥पीधुपानविसाधुगच्छन्मानमाधुखिपिलीहनलज्ज॥संगता सुदपीतेरलभे
कामिनिषुमदनोनुमदानु॥४२॥द्वारीचक्षुरधिपानिकपोलोजिविलंखद्कुतःकल
होस्याः॥कामिनामिति वचःपुनरुक्तंप्रितपेनवनवत्वमियाय॥४३॥ ॥ ॥

साचिति॥लोचनयुगंसाचिनमुइतिप्रियोगतियकुपानयंतिन्पर्थः॥दरतवक्षगसिपातंनिल
धतीइषमपिप्रतिवलजासुस्तुचोखिभुषांजनपतिस्मसंगतौसुरतप्रसंगेसखुपरामररा
मच्चपंतस्तदाअदूषमेवेतिभावः॥विभाषाकर्मकादितिपरस्मैपदं॥४४॥सव्यलीकमितिग्स

सव्यलिकंमितं॥सव्यलिकं सापराधं अतएवावधीरितोवज्ञातः॥सन्नुरवीनोप्रभुः पुर्वैक्ता
लेल्पाद्दिनात्सुलभः सेपद्विष्टोपस्यपदेनव्याजेनप्रस्थितं निगच्छंतंप्राणनाथंयोषितःसं
बंधिअभिआभिमुरव्येनाश्रुमोक्षः॥सुहृद्विवरणद्विस्मरतो धवाष्पपातस्यमनुमोक्षुली
गतपाप्रस्थानप्रतिबंधकत्वात्॥सुहृदोपप्यांऽपदिराखंडिताज्ञेलासंगविहृतेखंडितेरव

॥साचिलाञ्चनयुगंनमपेतीरं धत्तिदरतवक्षसिपातं॥सुभ्रुवोजनपतिस्मग्विभुषां
संगताउपसाम्यचलज्जां॥४४॥सव्यलिकमवधीरितरवीन्नंप्रस्थितं सम्पदिष्टो पप
न॥योषितःसुहृदिवस्मरणद्विप्राणनाथमभि बाष्पनिपातः॥४५॥शङ्कितापहृ
तवाष्पनिपातःमिप्यपाविमुरवीतांदपीनामानिनिमभिमुरवस्पितम्चिलंतासगति
॥॥ ॥॥
स्मघनरोमविभेदः॥४६॥

ष्पावृपापिता॥अभिराधास्त्रीग्विमुंचतिनिदशारपद्वे॥४७॥शंकितापेति॥शंकितापेनायवश
अपविम्बवस्तापदय्पितायरष्पयंविमुरवीतांविमुरवी तांनिमुरवीहृतांअतएवहृवाष्प

निपातंमानिनिं घनरोमविभेदः। साद्रपुलकोदयः। अभिमुखमाहितं चित्तं यया तौ तान्निप्प

मिप्पस्पर्शः प्रशंसति स्म। व्यनक्ति स्मेरस्पर्शः। अन्यथा सा स्वीकारानुदयादिति भावः। अत्रापीप्र

वृत्तैवनाप्यिका॥४६॥ अथ संभोगशृंगारसामाह॥ तत्रापिबालारतिमाह। लोलेति। प्रि

यतमेलोलदृष्टिं चंचलेक्षणं दपीतायावदनं रभसेन वेगेन बलात्कारेन चुंबवति विनिवति

॥लोलदृष्टिवदनं दपीतायाश्चुंबतिप्रियतमेरभसेन। व्रीडयासहवनिविनितंबाद्

शुकं सीथिलतामुपदे॥४७॥ हितपागलीतग्निविरस्पन्नंतरीपमवलंबितकान्चि॥

मउलीकृतपृथुस्तनभारं सस्वजेदपीनयाहृदयेशः॥४८॥ ॥ ॥॥

बधनंउंशुकं नितंबात्। व्रीडयासहसिथिलतामुपपेदे। उभयमपिश्लिलमासेस्पर्शः। अत्रवि

उंशुकस्यस्रबभेदभिन्नग्निवृत्तिप्रशंशनंरूपस्थाल्यारव्याभेदाध्यावसायपनिबधनातिश

योक्तिः मुलः सहाक्तिः विशेषोलंकारः। अतयेव्रीडांशुकोपमचल्पं अत्रवास्यापनः वास्

किरात०
१८

वाध्यमानरस्येति दिविधं रतमुच्यते अधं चदनाश्लेषनखदंतक्षतादिकं द्वितियसुरतं सोक्षांत्लामघ्मरनक्रुंजितमिति ॥४७॥ द्दिपतेति। गलितं निविनिगस्तीतबधनं तथापि बलंवितमांतं येनक्कोम्पिलभमिसर्पः। तदनेरीयमधो सुकं अंतरीयोपसख्यानं परीधानयोस्तुकमिसमरः। तिरस्पनूदपीतया मंडलीकृतः पृथुस्तनभरोपघातया गाम्भिः

॥भवतेभिः प्रणपतश्रमदतां वारुणिमतिरसां रसंपिबा॥ ह्रीविमोहे विरहादुप
लेभे पाटवं नु हृदयं नि वधुभिः॥४८॥ ॥ ॥

धसख्वजे आश्लीष्टः प्रियदृष्टे प्रतिबधांदि सर्पः॥४८॥ आद्यनाइति। परिरंभा नखपदे हेतुभिः हेतावित्ति हेतुभिः हेतावितित्यतियान पाचुवनाम्भिघ्नतभिपातैः गाढवदतक्ष तैर्हेतुभिः आद्यनानितं विपरीशाणः सुरतसुखादीप्तसादं तक्षणपुर्वकं मुआलिगंन सोऽक्ष चच्वादरसंसर्पः। ननुसुकुसुमारीवामंत्रेक्षंधपिडाकरेष्वादलइति वाष्पमिसाह।

नव०
१८

(७८)

मोरवामकतंत्रै वर्धपीडावरेषादरररतिबाच्यमिसाहसोकुमार्यने नगुणातेनसंभृतककीर्तिः

कामः सुसुरतेषु संभोगेष्वपिनकेवलविप्रलंभेविति भावः वाम ः करयेवसुकुसुमारकामर

तिवादमात्रंवस्तुतस्तुपीडयन्नेसुरवमावहतिगतिभाव ः।सामान्येनग्विशेषेनसमर्थरूपोर्थो

तरंन्यासः॥४९॥अवमधुपानवर्णरनासो ः॥४९॥अथमधुपानवर्णनमारभते।पातुमि

॥आदनानरवपदे।परिरंभास्सुविताग्निघनदत्तनिपातैः॥सौकुमार्यगुणसभृत

कीर्तिर्विमिपेवसुरतेष्वपिकामः॥४९॥पातुमाहितरतिन्यभेषुस्तपर्पपुनस्त

रसानि॥सस्मितान्निवदनान्निवदनान्निवधूनांसोत्सहान्निवमधुन्निपुवानः॥।॥

॥५०॥

स्पाःपुवानः आहितरतिग्निद्रुरागाणिअतपेवपुनस्तररसानिपुनः पानेथपुर्वस्वादानि

अतपेवतर्षपंअत्सरागणिस्पर्धैः सस्मितान्निवधुनांवदनान्नि सोत्सहान्निमधुन्निचपा

तुमभिषुः। अत्र प्रस्तुतानामेव वधूवदनानां मधूनां च पानक्रियायोपम्यगम्यत्वात्केवलप्रा
करणिकविषये यततेयातुल्ययोगितालंकारः। प्रस्तुतानां तथान्येषां केवलं तुल्यधर्मतः औ
पम्यं गम्यते यत्र सा तुल्ययोगितेति लक्षणात्॥ ५०॥ क्रांतेति। क्रांतः सगर्भेन पराजितमन्यो
सस्त्रीरोषततदवधि कृत्वा तस्य भावेः। वारुणिरसेन नमध्याः स्वादनेन शांतो विवादो वाद्भुए
॥ क्रांतसगर्भपराजितमन्यो वारुनशांतविवादे॥ मानिनिजनउपाहितसंधासंदधे ध
॥ श्रीरामोप
नुपानिपुनर्भंगाः॥ ५१॥ ॥॥

हार्दियीस्मिन्तस्मिन् (कृतः उपाहितसंधो प्रियैः सह कृतसंधाने मानिनिजने विषये अनंगो
धनुषि इषुनिसंदधे साफल्ससाधने वैयर्थ्यादिति भावः॥ ५१॥ अथ आभ्यांतररतमाह रपाणि
निति। रहसि येवक्रांते इति विश्रं भाति शयोक्तिः गादद वाच्यांस वलद्दीरां योषितां संबंधि पा

णीपल्लवयोर्विधुननं अन्तःशीत्कृतानि शीत्काराः एतेन कुट्टमिताख्यो भाव उक्तः। अधरपी
डनादौ सुखेऽपि दुःखवदुपचारः कुट्टमितः इति लक्षणात् नयनानां अर्द्धनिमेषात् अर्द्धनिमे
लनानि वीक्षणानि आसामस्तीति। गद्गदं वचनं च सादि निमदनशास्त्रतां उपेयुः शास्त्रवत् सूत्र
दिपठनाभ्यासस्निग्धः अत्र शीत्कारार्द्धनिमेषणादीनां सुखपारवश्यव्यञ्जकत्वाद्रति

॥पाणिपल्लवविधूननमन्तः शीत्कृतानि नयनार्द्धनिमेषः॥ योषितां रहसि गद्गद ॥ ॥ ॥

वाचामस्त्रतामुपययुर्मदनस्य॥५२॥

रहस्य। स्वस्य पार्श्वपुष्पमिलनं दृष्ट्वा मध्यमाचरति लोभलक्षणां॥ श्लेषपेशलजघनस्
तु मुहुः। सिङ्क्रोति गतलज्जिताकुलेति॥५२॥ कुप्यतेति युनः प्रेयान् सं कुप्यत इति नात्र
क्रुधेत्यादिना यूनां सम्प्रदानत्वस्य पम्प्रतिष्ठेत्रोपइतिनियमानेपरत्वावच्छन्नमिति।

(८१)

किरात॰
१२

आप्तुआनितप्रियाअनुकूलप्रियाभवतःकिंचज्ञोपितास्तान्वरिष्यतपरीक्षरत।नमोव
वरिवश्यितःरु॰ वण्चूवसः।परिचर्यायाम्सप्तनियमश्च।इत्येवश्च।इत्येवमेनज्ञप्रज्ञा
रोपतुपदेशाः।प्रवर्त्तकवाक्यंसरवमधुपानादन्तिः।मधुवाराम्धुक्रमा।इत्यमरः।युवति
भिस्वाद्यतेस्ममधुवारस्यज्ञोपादिज्ञापप्रवर्त्तकत्वसाम्यात्।आदेशोपिवेत्तुप्रेक्षा।अनिय
।ज्ञुपता।शुभवता।शुभवतानन्तप्रियाःनियज्ञोपनांश्चवरिवस्यतपुनः।इत्ये
नेत्रकुउपदेशाइत्यस्यास्वाद्यतेयुवतिभिर्मधुवारः॥५३॥ ॥ ॥

ताः।स्वसुखचेष्टाइतिभावः॥५३॥भर्त्तृभिःप्रणयसंरीन्ति।भर्त्तृभिः।प्रणयसंभ्रमपांम्रे
मादराभ्यांदत्तांसंभ्रमः।साध्वसेपि।स्पासंयोगः।दरयोगादरपोदरयोरपितिनि
विभ्रमः।अतएववातिरसामधिकस्वादांवारुणिवरुणात्मजांसुराहलिप्रियाहालाप

नवमः
२०

रीस्युद्दलणात्सजेस्समर ॥ रसमपिवाआस्वाद्यवधुभिः विमोहविरहात् । मदेनजाड्यप्राप
गमाद्धृतोपाटवंनिहर्षंनुउपलेभे अतएवहृदयप्रतन्मापज्ञानसामर्थ्ये । हृदयेमे
वप्रागमस्यस्यआलब्धंमितिसंदेहः अन्यथाक्षपंसंप्रेक्ष्यप्रेमनष्टसाधेषुप्रारन्ति ।
रितिभावः ॥ संदेहालंकार ॥ ५४ ॥ स्वादितइति ॥ स्वयंस्वादितः आदौस्वयमेतादा
॥ भर्तृभिःप्रणयसंभ्रमदत्तांवारुणीमति रसांरसहृद्यां ॥ ह्रीविमोहविरहा
दुपलेभे पाटवंद हृदयंनुवधूभिः ॥ ५४ ॥ स्वादितः स्वयमथैधितमानंलंभित
प्रियतमैःसहपीतः ॥ आसवः प्रतिपदंप्रमदानांनैकरूपरसतामिवभेजे ॥ ५५ ॥

५५ ना ॥ अथानंतरंप्रियतमैरेधितमानंवर्द्धितबहुमानंयस्मिन्कर्मणियथातथा
पालंभितोग्राहितः स्वहस्तेनप्राग्पितइत्सर्थः ॥ ततः प्रियतमैःसहपीतोयुगपदेव

किरा० २०

पात्रिकपितइत्तिइसर्पः।आसवः प्रमदानांप्रतिपदंप्रतिवारंनैकरूपरसतांअनेकवि
रूप धादुत्वंनञर्थस्यनशब्दस्यसुसुपेतिसमासः।नञसमासेलोपः।स्यात्।भे
जेवप्रापेवउपचारविशेषात्भोज्यमधुररसविशेषः।स्यादितिभावः।अस्वादनादिप
पर्थानांअनेकरताप्राप्तिहेतुः।वाल्काम्यलिंगतावदेकंस्वादनादिनामनेकस्मिन्त्व

॥भ्रुविलाससुभगाननुकर्तुंविभ्रमानिववधूनयनानां॥आददेमृदुविलो ॥॥ ॥
लपलाशैरुत्पलैश्च्युतषट्पदविप्लुतकंपः॥५६॥

सर्वेषांक्रमेणसंबधात्।पर्यायभेदस्पतपोश्च सस्पष्टयोरनेकरसत्वादुत्प्रेक्षावी
जत्वात्तपासहांगांगीभावेनशङ्करः॥५५॥भ्रुविलासेति।भ्रुविलाससुभगान्वधू
नयनानांविभ्रमाननुकर्तुंनैरात्मानसंमीकतुमिवेमूलेप्रेक्षापत्तात्।मृदुवि

नवम० २०

(८५)

विलोलपक्ष्माग्रेशेरिषदनदलसलक्ष्मे षट्पदेषुषागिवचपोमधुमपः तासुपांक्तपाः आद

देस्वीकृतः नुनुस्वस्वक्रपक्ष्मस्पविलोलविशेषणेनैवोक्तत्वात् तस्त्रीकारश्रतयोगा

पुर्वनित्रमात्रंसाम्पभाजामुसलानांपक्ष्मानविश्लियोगात्सुभुविलासनेत्रसाम्पंजातम्मि

त्सर्पः॥५६॥ओष्ठेति॥ओष्ठपेवपल्लवः तस्पविदंशोरस्थिरभिलाषीयेषांतेषांमुख

॥ओष्ठपल्लवविदंशारस्थिनांहृधतासुपपपोरमणानां॥फुल्लविलोचनविनि

लसरोजैरंगणास्यचषकैर्मधुवाराः॥५७॥प्राप्तेनगुणवतापिगुणानांव्यक्त

मोम्रपवेशेनविशेषः॥ततापांहृदयितानतदत्तंभानशोभमधुरसातिशोन॥

॥५८॥

सुरापानमिषेणाग्मिषुणाधरंपिनासतामिसर्पः रमणाननानां फुल्लविलोचनान्पे

वविनिरसेरोजाग्नियेषु तैरंगनास्यचषकाग्निपान पात्राणि स्वषाकोस्त्रीपान

४४

न पात्रमित्यर्थः । ते मधुचारो मधुपानाय स्त्रि ॥ ह्रियतां हृदयं प्रियं त्वया उपपो हृदयस्य प्रि
प्रियइति यत्र सपः । हृदयस्य हृले रवसंकीर्ण रूपकालंकारः ॥ ५७ ॥ प्राप्तन इति ॥ गुण
वतापि आत्मपेवशेन गुणानां विशेषः प्रकर्षः प्राप्ते तत्कृत्तं तथाप्युल्लेतत्तेथेतिसर्थः ।
ह्रियस्मादपीता याज्ञानेन दं मधुरसातिशयेन स्वादुप्रकर्षेण अत्रांजानसेवास

॥ गक्षरत्नचषकेष्वतिरिक्तां ब्राद्दंतपदमंडनलक्ष्मी ॥ जज्ञीरे बहुमता प्रमदा
नामोष्ठपानुदं मधु वारः ॥ ५९ ॥ लोलनाधरद्रुता हृतरागा वासितानन विशेष
गधा ॥ वारुणि परगुणात्मगुणानां व्यसयं विनिमयं ननु वितेने ॥ ६० ॥ ॥

विशेषणसामान्यसमर्थनरूपोऽर्थान्तरन्यासः ॥ ५८ ॥ विक्ष्येति । रत्नचषकेषु स्फुरि
ब्राह्दिमत्रेषु अतिरिक्तां यावत्क्षापगमात् पुवाभ्यधिकाकांतस्य पर्यंद्दत पदमंडनं त

लक्ष्मीशोभाप्रतिबिंबितामितिशेषः।वीक्ष्यओष्ठतपावकन्तुदः।अधरलाक्षाहारिणो
मधुवारामधुपानाभ्यासः।प्रमदानांबहुमताअभिमतावर्त्तमानेत्कः।तयोगास्पष्टि
जलिरेजातः।तासांप्रियारागाच्चिमका पूर्वकत्वाद्दितिभावः।मधुपानाद्विलोचनेषु गोल
त्रिरधरेभ्यलाक्षारागनिरस्तिमध्वानलपोभ्यान्मेन्यंगधसंक्रान्तिरीतिरस्थितेस
रेमैगौससुप्रक्षते।लोचनेति।लोचनश्चअधरश्चलोचनाधरं।क्षत्राद्द्वरातिव्यभिचार
त्तापश्चाचनात्राधरशाद्दस्यपूर्वनिपातः॥द्वतश्चासावाहतश्चेति।निर्विशेषणसमा
सः।लोचनाधरस्यद्वतोहतोरागोयपासातपात्कालान्चनपोः।द्वतरागान्वेसर्पष
ष्ठ्यासबधिधासाम्यन्यस्यपोग्यविशेषपर्यवसाननियमेनाधिकरणपादनार्थ
योराक्षेपात्।तथाच्याधरलोचनगुणपौः।रागद्विरहस्यानविपरीतवृत्तिद्वतबति
सर्पः।तथावासितेनसुगंधिसक्रांतिसुरभितेनानेनविशेषितोतिशापीतोगंध

यस्याः सापद्मावागसितानननाचअपादिनेनेवविशेषीनूगंधाचेतिकृतबहुव्रीहिणावि
शेषणसमासः॥उभयपानतसंक्रांतस्वगंधास्वसंक्रांताननगंधाचेसर्पः॥एवंभु
नावारुणिमद्रिरापरगुणात्सुगुणानांम्यसयंनुविनिमयंनुवितेने।कितेनप्रामादिक्लीव
स्तुपरिवृत्तिव्यसपरस्सर्पः॥बुद्धिपूर्वोनुनिमयः॥अत्रतत्रैश्वरीतस्यपरगुणशब्दस्या

॥तुल्यरूपमसितोत्पलमनोः कर्णगंनिरूपद्मरागविद्विवागयोषितः॥सुरद्विप
विभेजेलंभितेक्षणरश्मिमदरागः॥६१॥ ॥॥ ॥ ॥

त्वसापरगुणोस्येतिविग्रहः॥कथंचिदगत्यासोढव्याः उपमानपूर्वबहुव्रीहिवनात
धात्रीयमंपः परगुणायोरधलोचयोगुणयोरागतद्विरहयोप्यसयंनुविनिमयंविते
नं॥अपाङ्गपमन्यस्मिन्॥जन्यधर्मोपालंभइतिभावः॥अत्रलोचनाधरयोरात्तद
भावेष्वभदाध्यवसादेकत्ववाच्योक्तिः॥तस्मात्मूलातिशयोक्त्यनुप्राणितांचेयंयथावि

देष्वभदाध्यवसादे कवाचोक्तिः तस्मा
भावः। अत्रलोचनाधरपोरानंदभावपावीभ
तस्मात्तु लागेतिधूपोत्मपानुमाणितानंयंभ्यसयंपविस्मिमपपोरन्मतरकरणोक्षेक्षवेत्ति पंसं
क्षेपः। साचप्रतिपमानव्युंजगात्रपोगात्तुषा दस्तुसधूपे ॥ ६० ॥ सुलसेत्ति अक्ष्णः। तुल्य
रूपं असीनुल्याकृतिपोषिता कर्णगंकर्णावतंसीकृतं। असीतोसलंग्निरूपकारि अनुप
कंविदित्वात्कापिप्रोभापाः वर्णीनविश्रांतेना क्षीबकृतत्वादितिभावः। मदरागः। सुहृ
द्भिावः। मदंगरागः। सुहृदिचउत्सलस्य बधुरिवजनितिष्टनिवारकरत्वादितिवाः। लल
भेक्षणरुचिराक्रनपनक्रांतिः सेन्। प्रविभेजे वर्णांतिरापादनेनप्रविभक्तः विलक्षर
त्वारोदिक्षप्याक्तियामासनपोविक्षिप्तिकरत्वादितिभावः ॥ ६१ ॥ क्षिणेति। अतिपानेः
क्षिणपावकरसः। क्षीण लाक्षारागोपिकांतस्पंदंतपदेनसंभ्रनाशोभापरस्परः भ्रध्वा
अधरपल्लवरागाः अतितरामग्निमात्रेअंगतिशद्वात्तरप्रत्ययः। क्रमेग्निरुङ्स्यापेसादिनाज।

(८९)

आनम्रपप्रः। लग्छितश्चासर्वैर्विभक्तिः रिसृष्टपंक्ता। सांद्रतामायपा। विषप्रियोपभोगचिन्हे
मुंडितानां। ब्रा॰मिन्नवापवानां क्लिमंन्मसंडनैरिति भावः। तत्र क्षीणस्यापि सांद्रतेति विरोधा
त्। क्रांतत्वे सादि विशेषणात्। सा स्त्राद्रत्वहेतुः। त्यपा। व्रः। व्यालिंगसंक्लिष्टेयोत्प्रेक्षा। ६२॥
रागेति। वगतिनानां सर्वांगाणापि सर्वांगतामपि अंतार्धनात्वदूरे पारसर्वाननेषु उ। मदगत्रे
॥ तिक्ष्णपाचक्ररसोप्युन्निपातेनैराद्रदंतपदलंभितः। भासः। आपपात्वनिलरामि
बवध्वाः॥ सांद्रतामधरपल्लवरागः॥ ६२॥ रागबांतनयनेषु वनितानां चिह्नमारुण
कपोलतलेषु॥ सर्वगापि दृष्टो वनितानां दर्परागिव्व बमुखेषु मधुश्रीः॥ ६३॥
रोगणब्रातानि नयनानि येषुतेषु कुंकुमकरुणानि कपोलवनानि येषुते षुमुखेषु दर्प
योप्यि वनितातं दृष्टो। तेनन्नपनादिनैम्पैल्लनरागाभिव्यक्तिसंभवादिति भावः। अ
त्रसद्दिसर्वांगतांपि मुखेष्विव दृष्टोऽइति विरोधः। तस्यमुख विशेषणे समाधानात्

९

काव्यलिंगानुप्राणितो विरोधवसाभासोलंकारः। सर्वोपमपासंसज्य॥६३॥ बद्धेति

बद्धक्रोपेन विच्छूतिपर्भिस्तास्तपाअपिरामाद्भर्म्मचारतासुदर्पंकत्रिःअभिमनतोग्रि

यवल्लभंउपल्लिनेसोदर्पविविहरतिमपिरोपतेइतिभावः। मधुमधोरामाः दर्पितानां

वपूस्पतांगविधेयस्वंउपनिम्नेत्। तपासर्वः आसवर्गहितमिच्छति। अतश्चारतास्तीत्वा

॥ वद्धक्रोपविहृतारंपिरामाश्चारताभिमतनासुपन्निम्नेः। पपूस्पतांमधुमदोदर्यि

तानांमात्सवर्गहितमिच्छतिसर्वैः॥ ॥६४॥ ॥ ॥

अत्र विताअप्यभिमतः कुपिताज्ञ

पांसुपकास्यंचक्रारमधुमदरस्तु पुस्त्रासुरत्वाग्मिसर्पः

प्रवृसादिति विरोधस्य च रतामदाभ्यां साधनात् उभपथाविरोधाभासोभवन्यासे

पि वपूसाइति विरोधस्य चारतामदाभ्यां साधनात्। उभपथा विरोधाभासो भवन्यासे

नसंसरज्यते॥६४॥ वासससामिति। उपनाभिना। भिसमीपेवाससां ग्रीविलतांहीग्निसा

रासंलंज्जासाग। अपदेकुपिताग्निजस्थानक्रोपश्चग्रुणपक्षेविदधतिग्रुणक्रोयोनिवे

किरात०
२४

निवेशयंति दोषानप्येतान् गुणान् कुर्वंतीत्यर्थः मदिरापोषितां वपीयं ननाभि दद्दर्शी
दिनिशास्मनिषिद्धाचरणा निदापमासंतथा दोषानामपि वस्त्रशिथिल्यादीनां तदानीं
गुणत्वकल्पिवृद्धचनियावक्ताशाद्गत्यर्थः॥६५॥भ्रातुष्वि॥उपसखीसमीक्षे समीपार्थे
व्ययिभावः आत्मना देहात्॥आत्मदेह इति वैजयंती॥भन्त्षु निक्षुपतिनां भन्तणासुप

॥वाससां शिथितामुपनाभि ह्रीनीरागमपदे कुपितानि॥योषितां विगुणाप लेभे नि
ममाज्ञैमंदिरावनियं॥६५॥भन्तषूप सखीनिक्षिपतिनामात्मनोत्वधुमदोघ
तानां क्रीडया विफलपाघनितानां नस्थीतंन विगतं हृदयेषु॥६६॥ ॥॥

रिपतीनामित्यर्थः॥आच्छिन्नयोनु मूरतिविफलत्वात्नुमभावः॥कुलः॥मधुमदेनोघमितानां नवम०
प्रेरितानानत्तु छेयेतिभावः॥वतिनामनुरक्तस्त्रीणां वनिताजनित्यर्थः रागपोषितिरिति २४
विभ्रमः॥हृदयेषु विफ्रतपा अनुचिताचरणादितिभावः क्रीडपानगतंनेस्थीतव फल्यान्त

तस्यमदोपाधिकत्वाच्चेतिभावः। अतएव नोभयनिषेधविरोधः॥ ६६॥ रुधतीति। विति
पतिनाभार्त्सनामधुमदोद्यमितानांविडपाविफुल्लपावनितानांनरस्यपनपत्नीनांवाक्यानां
चविकासप्रागल्भ्यंरुधतिप्रगतिततथापरीरंभे सान्द्रितौरस्तंभितावुभौकरोपयासातामा
भावः। क्षीबतास्वतल्लोगुणवचनस्य पुंवद्भावो वक्तव्यः। बहुगुणैः। बहुगुणैर्दृष्टिसंका

॥ रुधंति नयनवाक्यविकासं सान्द्रितोभयकरा परीरंभे। व्रीडितस्य ललनं युवतिनां
क्षीबता बहुगुणैरनुजिग्ये॥ ६७॥ योषिदुद्धतमनोभवरागा मानवत्यपिययोद
इत्यालंकारपथसन्निभनागुणदोषेवारणिरवलुरहस्यविभेदं॥ ६८॥ ॥ ॥

चादिभिः विडितस्य भावकः। ललितं विलासमनुसन्हे अनुचकार। क्षीरीलीठ व्रीडायां
द्वारकात्वात्व्रीडानुकरणमित्युपमालंकारः॥ ६७॥ योषिदिति। उद्धतः उल्वणो मनोभवे न
योरागः यस्याः सापोषितमानवत्यपि दपीत् अतस्यांकंयपोयातामानात्सांद्ररागोवल्ली

यानितिभावः घलाद्दोषं परिहरति। कारपतिअनिभृताच प्रलापनकार्यकारिणिसर्पिः
वारुणि मंदिरागुणेषुदोषेषुचविषये। सर्वोद्वेद्वोविभाषोभवद्भवति। रहस्यंविभेदंरहस्य
भंगकारपतिरवन्तुवलानिग्रहितावपिगुणदोषे प्रकाशपतिसर्पिः। यतोनुगुप्तरागप्रक
टनंमानसागं प्रमत्तायानलाघवमहतिअबुद्धिपुर्वकत्वादितिभावः॥६८॥आहितेति

॥ इ आहितेनुमधुनामधुरत्वंचेष्टितस्यगमितेनुविकासं। आबभौनवइवोद्धत
रागः कामिनिष्वससकुसुमेषुः॥ ॥६९॥ ॥ ॥॥

मधुनामघ्यनचेष्टितस्यव्यापारस्यमधुरत्वेआहितेति। मधुनामध्येनचेष्टितस्यापारस्य
मधुरत्वेआहितेनुप्रागसस्यवमनोहरत्वेसंप्रसुसादितेयाविकाशंगमितेनुप्रागस्यसेवमा
धुर्येप्रकर्षंप्रापितेवाउद्धतरागाः। उत्कटः रागाः। अतएवकुसुमेषाः कामिनिष्ववसरः। प्र
वेशनवइवावबभौनिससन्तितोपिमदनः कामिनिषुमदेकनातत्कालीकपेषामाधुपा

९५

द्रागोद्रेके ससपिञ्जपुर्वसादुर्गदेपनग्मिसर्पः शंशापाणुरगुणीतेपसुप्रेक्षा ॥ ६१ ॥ मामं
न्त्रितिशंक्तितनापः । अविश्वस्तपुरुषापोषितोमदेनाक्षिसुऽधिपः स्तब्ध बुद्धिनी
स्मान् । प्रोस्पविसरज्यप्रपुर्वदुश्क्षिते समासेनञपुर्वक्षाक्ष्मत् । रन्तुमागन्तगच्छे वि
मन्निषपेतिशेषः गमेमाङि लुङ् । नमाङ्योगङ्स्उआगमाप्रतिषेधाः । मन्दिराभ्यशामति

॥ यागमनूमदक्षिसुऽधियोनः प्रोस्स्परंतुम्मितिशंक्तितिनापः ॥ योषितोनमदं
रांभशाम्मिषुः प्रेमपक्ष्पतिभपान्मपेपि ॥ ७० ॥ ॥॥ ॥॥

मात्रंनक्षुनेछंनिस्मक्तितुभन्ताविपोगभपादिपदेबपपलर्थः तपाहिप्रमस्नेहः ॥ अपदे
अस्पानेपिभपान्निअग्निष्पान्निपप्पगजिसुप्रेक्षते शाकुतङ्गतियावत् । शंक्राहेतो प्राणिभः
कर्त्तरीप्रेस्मी कर्त्तवोपचारः ॥ ७० ॥ चित्तेति ॥ चित्तन्निवर्त्तिविधापीसुरवकरं विक्तिरतः

विरात०
२६

।क्लुरहसीरमतमिति विभ्रमः।मन्मथः मधुमदो मद्यमदः।शशिप्रभासः चंद्रविकरद
पीते सगमम्श्रवद्धो ऽपुनेतिनिपातनाशहाशब्दप्रयोगेऽपिसहार्थे तृतीयारातान्निम्रम
दानांप्रेमवियोगेऽपिसहार्थेतृतीया॥येतान्निम्रमदानांप्रेमवियोगासहत्वाबस्यासं
भोगंकाममपिभुवंक्वाचिद्दर्शनपतिस्मइत्यस्य वस्यामप्यगतिक्रम्यश्रृंगारावस्याक्रिडामपि

।।क्लिन्ननिवृत्तिविधायिविक्लिन्नमन्मथोमधुमदःशशिप्रभासः।।संगमश्रद्दपीते
स्मनपंक्तिप्रेमबद्धामुमीभुवंप्रमदानां।।७१।। ।।। ।।।

निर्भुरीतिसार्थः।प्रेमाभिलाषरागबुद्धिः।स्यास्नेहस्तप्रवणस्क्रियागतद्वियोगासहत्वे
मरतिरुत्कानं।श्रृंगारस्तत्समंजासभावःस्तस्यधात्र्मेति।।७१।।क्रिडाबस्यावाह।धा
छ्यौति।धार्ष्ट्यंप्रागल्भ्ये नलंघितायपोचितेभुम्मिमर्पदायस्मितयोत्के चुंबनताड

नवम०
२६

उन्मंडितशिल्कारपुरषाइत्नादौस्वपम्मधुरवलंवतिर्गतिभावः॥ निदर्पैयपातथाग्वि
विलुताग्निवृषन्गुल्लितान्पस्वक्रमाल्पांन्निचपस्मीमाग्निनिरतिग्वि धौसुरतेकुसुमे
षुमत्तमत्तोमत्तप्रकारस्वविभ्रममापविजंभमाणाःक्लिन्नवक्रोगतितिभावःकारपीत
रिक्तत्वोपचाराद्दिप्रसुमेक्षा॥७१॥सीधुपानइगतिसुधिपानेनमघ्मपानेनविधुरे
॥धाम्मिलंघीतयथोम्चितभुमौग्निदर्पैविलुलीताल्लीक्रमाल्ये॥मानिनिरतविधौ
कुसमेषुमत्तमत्तरवविभ्रमः॥७२॥शीधुपानविधुरासुविधुनांविघ्नतासुपते
षुवपुष्प॥इगहितंरहिरसाग्हितभावंविनलक्ष्पमपिवाग्मिषुरजे॥७२॥ ॥॥
षुविवप्रोषुष्मतपेववपुः॥षुनिघ्नतांप्रियपराधिनतांउपगतेषुसत्सु॥आधिनोविभ्र
आपनस्समरः॥वधुनांसंबधिग्निरत्तिरसेसुरतरसस्वादेआग्हितभावंवाग्मिषुविषपे

९७

इतितंचुंबनंतानङ्गनाद्विवेष्टितंवितलक्ष्यंनिर्लक्ष्यंविषयंअवस्थानद्वतमपिस्पर्धः रञ्जे
रणितांसवलितमपिशोभनतइतियावत् ॥७३॥ अन्योन्येति ॥ अथहरिसखाःसगर्धवास्ते
षामप्सरसांचाषान्योन्यरक्तमनसा । परस्परंरक्तचित्तानांचेतोभुवोनिदेशमाज्ञांविभ्र
मांस्मरविधेयानांतासुरमानसुरमभाणस्पर्धः । षष्ठिचानादरेइतिषष्ठि । विबोधःप्र

॥अन्योन्यरक्तमनसामपिबिभ्रतीनांचेतोभुवोहरिसखाप्सरसांनिदेशं ॥ वै
बोधिकध्वनिविभावितपश्चिमार्द्धासासंहतेवपरिरक्तिमियापवन्तिः ॥७४॥

बोधनंशीलंयेषांतेवैबोधिकाः । प्रबुशीलइतिठञ् । तेषांध्वनिभिर्मडलरवैर्विभाविता
प्रकटिताःपश्चिमार्द्धःपरमभागोयस्याःसातथोक्तासारात्रिः । संहतासारात्रिःसक्षि
प्तेवसुप्रेक्षासुरवीनांभुपानपिक्वालोल्यचीयानुभवतीतिभावः । परिवृत्तिंनिवृत्तिमि
यायप्रधानत्वल्यात् । रसपर्धः ॥७४॥ निद्रेति । निद्रावाविनोदिलोपनितोनितांतरसा

क्लमोयेषांआपाम्भिभिः आपामवद्रिादीर्घैर्मंगलध्वनिनादैर्वैबोधक्लध्वनिभिः बोधिता
नांपुनांरामासुभाविनाविरहण्णाक्लीनासुसन्तिपुरतानितान्यपूर्वाणितेषांभावस्त
त्र्वतांतांसमादधि रइवमापुरिवस्मुप्रेक्षा।आघसुरवेनरोगात्।प्रवक्तनंइत्सर्थः।
यदुत्तरं कालदुलर्भंतदनिनिन्वक्लपांसुपत्ताइत्सर्थः।।७५।।कांतेति।सुरतखेदेननी

।।निद्राविनोदितानितांतरतिक्लमाणांमापाग्मिमंगलध्वनिनादविबोधितानां
रामासुभाविविरहाकुलितासुपुनांतपुर्वनाग्मिवसमोदधिरेरतानि।।७५।। ।।

मिलीतानिआक्षिणीयेनतंक्वातांजनंसंक्षाहीतुग्मिवरवेदापनोदादसर्पंअंगम
दनंक्लत्तुग्मिवेसर्पः।सवाहनंवाहनेप्पिभारादेरंगमर्दनंइतिविश्वः।वाहेप्रपत्न इ
त्तिधातुरणंतात्तुमुनाअन्पथासवाहय्पितुग्मितिणिच्।श्रवतंस्यात्मेदमेदंमदंसक्ता

किरात०
२८

रंप्रकारेगुणवचनस्येतिद्विभावः। कर्मधारयवद्भावात्सुलोपः॥ समुपापासवानूरजंति
परिवर्त्तिवपुः निशावधूनानसस्तहर्म्येषुमाल्याग्निमन्दिरापरीभागोविमर्दैर्म्लानतेषांगंधा
न्।आविश्वपसर्पमासेसर्पः। अत्रसंवाग्हितमिवेत्सुप्रेक्षासापह्नुगुणम्।लत्वायुण
निमित्तक्रियाहेतुत्प्रेक्षा॥७६॥आमोदेति आमोदनमधुगंधेनवासिताःसु

॥आमोदवासितचलाधरपल्लवेषुनिद्राकषायितविपाटललोचनेषु॥व्यामृ
ष्टपत्रतिलकेषुविविलासिनीनांशोभांबबंधवदनेषुमदस्यशेषः॥७७॥

रभितान्चलादष्टमुक्तत्वात्स्फुरंतश्चाधरपल्लवायेषुतेषुनिद्रयाकषायीतान्यपटल
तानिविपाटनीविपाटलानिलोचनानियेषुतेषुकषायस्तुवरणस्त्रीत्वियसिरजकादि
निरक्तेसुरलोचापयोस्तुसुंदरेलवणेऽपिचेतिकेशवः। व्यामृष्टानिपत्राणितिलकाश्च
येषांतेषुविलासिनावदनेषुमदावशेषः।शोभाबबंधमंडनानतरापापेमदशेषशोवमं

(१८४)

नवम०
१८

गतवति अगरा गेन रवरे रवस्तु
बभुवेत्सर्पी: स्त्रीणां मंद्रराव मंडन मितिभाव:॥७७॥ क्विचिवत्तुल्पात्र अधराग्रिबाधन
रवपदेषु दृष्यतां गवति विमर्दविशेषसंगतिस्पर्ध:॥ ॥ सम
शावपार्थिवादित्वात्समास:॥ मध्यमपदलोपिसमानाधिकरण इतिवामन:॥
दैदपीपीत: पीडिता अतएववातिपिडनात् आताम्रा समंता इत्काग्रिबाधरापासां
॥ गतवति नरवलेरवालक्ष्मतां मंगरागे समददपीतपीता ताम्रग्रिबाधराणां
विरहविधुरमिषासरवीवांगणानां ददपमवलंबे रात्रिसंभोगलक्ष्मी:॥७८॥
॥ ॥
इति श्रीकिरातार्जुनीयमहाकाव्ये० नवम: सर्ग:॥९॥
तल्लहृदपं रात्रि
ता: तासामंगणानां सबधि विरहेण आन्हिकेन वियोगेन विधुरं विह्वलं
संभोगली:॥ नरवपदादिदेपर्ष इष्टा आमास रवीवनिपुनसहचरीव अवलवे आ
धारपामास प्रियोपभोगचिन्हशोभावलोकनलालसा:॥ कथंचिद्विरहमसहं तइ

इसर्षः॥श्लतिपूर्वोपलामालंकारः॥मालिनीवृत्तं॥७८॥ ॥इतिचंद्रापथस
मारव्यापांनवमःसर्गः॥ ॥श्रीरामायनमः॥ ॥ ॥॥
॥॥ ॥॥ ॥॥ ॥ ॥॥

[OrderDescription]
,CREATED=30.09.20 14:49
,TRANSFERRED=2020/09/30 at 15:03:25
,PAGES=102
,TYPE=STD
,NAME=S0003785
,Book Name=M-1340-KIRILAJUNIYAM
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF

FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF

FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF

FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,